

DO PUBLIKACJI 10 MAJA 2017 R

Religijność i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej

*Przenikanie się tożsamości narodowej i religijnej w regionie
dawniej zdominowanym przez ateistyczne reżimy*

KONTAKT DLA MEDIÓW:

Alan Cooperman, Dyrektor ds. badań nad religiami

Neha Sahgal, Zastępca dyrektora ds. badań

Anna Schiller, Kierownik ds. komunikacji

+1-202.419.4372

www.pewresearch.org

Centrum Badawcze Pew – informacje

Centrum Badawcze Pew (Pew Research Center) to bezstronna instytucja, która informuje opinię publiczną o problemach, poglądach i tendencjach kształtujących Amerykę i cały świat. Centrum nie zajmuje stanowiska politycznego. Centrum Badawcze Pew prowadzi badania opinii publicznej i badania demograficzne, analizy treści i badania społeczne na podstawie danych. Ośrodek zajmuje się zagadnieniami związanymi z polityką i sprawowaniem władzy w USA, dziennikarstwem i mediami, Internetem, nauką i technologiami, religią i życiem publicznym, trendami związanymi z ludnością pochodzenia latynoskiego i hiszpańskiego, globalną sytuacją i trendami, a także tendencjami społecznymi i demograficznymi w Stanach Zjednoczonych. Wszystkie raporty Centrum są dostępne na stronie www.pewresearch.org. Centrum Badawcze Pew jest podmiotem zależnym głównego fundatora, funduszu Pew Charitable Trusts.

Raport został opracowany przez Centrum Badawcze Pew w ramach projektu Pew-Templeton Global Religious Futures, który analizuje zmiany w życiu religijnym i ich wpływ na społeczeństwa na całym świecie. Projekt Global Religious Futures jest finansowany ze środków funduszu Pew Charitable Trusts i Fundacji Johna Templetona (John Templeton Foundation).

© Pew Research Center 2017

Podziękowania

Raport został opracowany przez Centrum Badawcze Pew w ramach projektu Pew-Templeton Global Religious Futures, który analizuje zmiany w życiu religijnym i ich wpływ na społeczeństwa na całym świecie. Projekt Projekt Global Religious Futures jest realizowany ze środków funduszu Pew Charitable Trusts i Fundacji Johna Templetona.

Niniejszy raport jest wynikiem wspólnej pracy opartej na danych i analizach przygotowanych przez następujące osoby:

Główni badacze

Neha Sahgal, *Zastępca dyrektora ds. badań*

Alan Cooperman, *Dyrektor ds. badań nad religiami*

Zespół badawczy

Scott Gardner, *Główny badacz*

Steve Schwarzer, *Metodolog badań*

Jonathan Evans, *Analitik*

Danielle Cuddington, *Analitik*

Dorothy Manevich, *Analitik*

Anne Fengyan Shi, *Analitik*

Katie Simmons, *Zastępca dyrektora ds. badań*

Ariana Monique Salazar, *Analitik*

Kelsey Jo Starr, *Analitik*

Janell Fetterolf, *Współpracownik*

Juan Carlos Esparza Ochoa, *Kierownik ds. danych*

Redakcja i projekt graficzny

Michael Lipka, *Redaktor naczelny*

Aleksandra Sandstrom, *Redaktor*

Diana Yoo, *Dyrektor artystyczny*

Jeff Diamant, *Redaktor prowadzący*

Bill Webster, *Projektant grafik informacyjnych*

Komunikacja i publikacje w Internecie

Stacy Rosenberg, *Kierownik ds. treści cyfrowych*

Stefan S. Cornibert, *Specjalista ds. komunikacji*

Travis Mitchell, *Producent treści cyfrowych*

Anna Schiller, *Kierownik ds. komunikacji*

Inne osoby w Centrum Badawczym Pew, które udzieliły wskazówek dotyczących badań, to m.in. Michael Dimock, James Bell, Claudia Deane, Gregory A. Smith, Conrad Hackett i Jacob Poushter.

Badaniem zajmowali się również byli pracownicy Centrum: Jill Carle, Juan Carlos Donoso, Fatima Ghani, Sandra Stencel, Angelina E. Theodorou i Gijs van Houten.

Na wszystkich etapach realizacji projektów Centrum Badawcze Pew korzystało z rad zespołu ekspertów: George E. Demacopoulos, profesor teologii i współdyrektor Ośrodka Badań nad

Prawosławiem Uniwersytetu Fordham; Kathleen A. Frankovic, konsultant ds. wyborów i sondaży; Lucian N. Leustean, wykładowca nauk politycznych i stosunków międzynarodowych na Uniwersytecie Aston; Irina Papkova, pracownik naukowy Ośrodka Berkley na rzecz Religii, Pokoju i Spraw Międzynarodowych Uniwersytetu Georgetown; Victor Roudometof, profesor socjologii na Uniwersytecie Cypryjskim; Catherine Wanner, profesor historii, antropologii i religioznawstwa na Uniwersytecie Stanowym Pensylwanii.

Prace terenowe związane z badaniem zostały przeprowadzone przez instytut Ipsos MORI w Grecji, Serbii, Rumunii, Bułgarii, Polsce, Chorwacji, Estonii, Bośni, Czechach, Litwie i Węgrzech; Institute for Comparative Social Research Ltd. (CESSI) w Mołdawii, Gruzji, Ukrainie, Białorusi, Rosji i Łotwie; oraz organizację Georgian Opinion Research Business International (GORBI) w Armenii.

Mimo że analiza na potrzeby tego raportu została przeprowadzona na podstawie konsultacji z doradcami, Centrum Badawcze Pew ponosi wyłączną odpowiedzialność za interpretację i publikację danych.

Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej

Przenikanie się tożsamości narodowej i religijnej w regionie dawniej zdominowanym przez ateistyczne reżimy

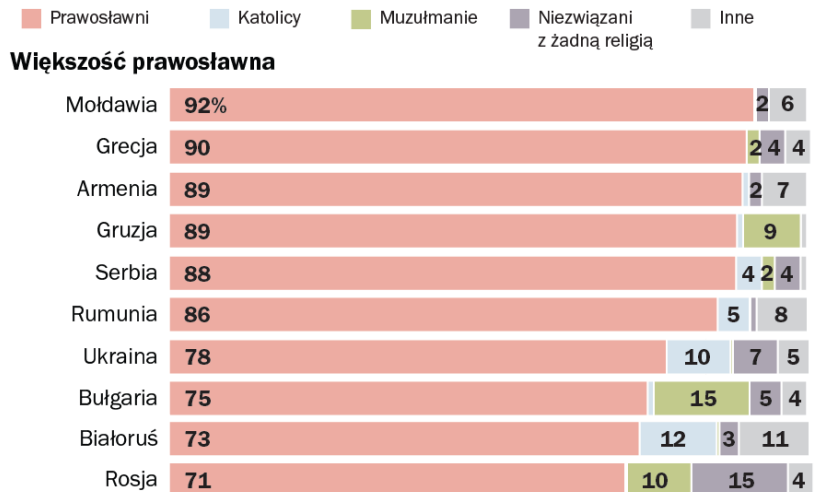
Mniej więcej ćwierć wieku po upadku „żelaznej kurtyny” i Związku Radzieckiego wyniki nowego, szeroko zakrojonego badania przeprowadzonego przez Centrum Badawcze Pew wskazują, że w wielu krajach Europy Środkowo-Wschodniej, w których reżimy komunistyczne kiedyś poddawały praktyki religijne represjom i promowały ateizm, wzrosła rola religii jako ważnej części tożsamości indywidualnej i narodowej.

Obecnie znaczna większość dorosłych w dużej części regionu mówi, że wierzy w Boga, zaś większość utożsamia się z jakąś religią. Przeważającymi wyznaniem są prawosławie i rzymski katolicyzm, tak jak to miało miejsce ponad 100 lat temu, u schyłku epoki carskiej Rosji i Austro-Węgier.

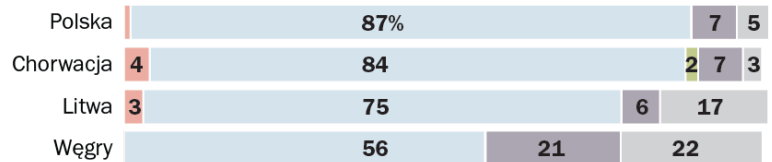
W wielu krajach Europy Środkowo-Wschodniej religia i tożsamość narodowa ściśle spletają się z sobą. Dotyczy to byłych państw

Krajobraz religijny Europy Środkowo-Wschodniej

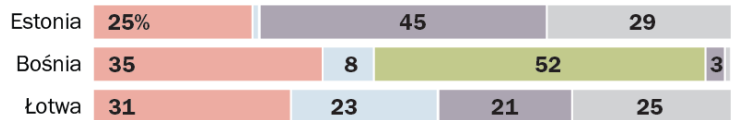
Odsetek badanych, którzy identyfikują się jako...

Większość katolicka

Mieszana struktura religijna

Większość bezwyznaniowa

Uwaga: 13% respondentów na Węgrzech określiło się jako prezbiterianie. W Estonii i na Łotwie odpowiednio 20% i 19% identyfikuje się jako luteranie. Na Litwie 14% badanych określiło się jako „po prostu chrześcijanin/-ka” i nie wskazało konkretnego wyznania. W każdym z krajów pomijalny odsetek respondentów odmówił udzielenia odpowiedzi. Zostały one uwzględnione w kategorii „Inne”. Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”. „Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

komunistycznych, takich jak Rosja czy Polska, w których większość badanych uważa, że bycie prawosławnym lub katolikiem jest istotne dla bycia „prawdziwym Rosjaninem” lub „prawdziwym Polakiem”. Podobnie jest w Grecji, gdzie Kościół odegrał centralną rolę w skutecznej walce o niepodległość z Imperium Osmańskim, a obecnie trzy czwarte (76%) respondentów twierdzi, że bycie prawosławnym jest ważne dla bycia „prawdziwym Grekiem”.

Wiele osób w regionie uważa religię za element tożsamości narodowej, nawet jeśli nie są one bardzo praktykujące. Względnie niewielu dorosłych prawosławnych lub katolików w Europie Środkowo-Wschodniej podaje, że regularnie uczestniczą w obrzędach religijnych, często się modlą lub uważają religię za centralny aspekt życia. Przykładowo mediana zaledwie 10% prawosławnych chrześcijan w regionie twierdzi, że chodzi do kościoła co tydzień.

W porównaniu z wieloma populacjami badanymi wcześniej przez Centrum Badawcze Pew — od [Stanów Zjednoczonych](#) i [Ameryki Łacińskiej](#) po [Afrykę subsaharyjską](#) i muzułmanów na [Bliskim Wschodzie oraz w Afryce Północnej](#) — mieszkańcy Europy Środkowo-Wschodniej wykazują względnie niski poziom uczestnictwa w praktykach religijnych.

Pasek boczny: różne manifestacje religijności na świecie

Wiara. Praktyki. Przynależność.

Trzy słowa i trzy różne sposoby odnoszenia się (lub nie) do religii: Czy ludzie wierzą w siłę wyższą? Czy modlą się i odprawiają rytuały? Czy czują się częścią wspólnoty religijnej, wspólnoty duchowej lub grupy religijnej?

Wyniki badania potwierdzają, że wielu ludzi na świecie uczestniczy w życiu religijnym na co najmniej jeden z tych sposobów, ale niekoniecznie na wszystkie trzy.

Przykładowo chrześcijan w Europie Zachodniej opisuje się jako „wierzących bez przynależności”. Termin ten po raz pierwszy zastosowała socjolożka [Grace Davie](#) w swojej publikacji z 1994 r. o religii w Wielkiej Brytanii. W państwie tym, jak zauważyła autorka, mimo rozpowszechnionej wiary w Boga kościoły są w znacznej części puste, a przynależność do instytucji religijnych jest na niskim poziomie.¹

W Azji Wschodniej obowiązuje inny paradygmat, który można nazwać „zachowaniem bez wiary lub przynależności”. Jak potwierdzają wyniki dużego badania etnograficznego przeprowadzonego w ubiegłej dekadzie, na przykład w Chinach wielu ludzi nie wierzy w siłę wyższą ani nie identyfikuje się z żadnym konkretnym systemem wierzeń, ale mimo to odwiedzają świątynie buddyjskie lub konfucjańskie, by składać ofiary i uczestniczyć w obrzędach religijnych.²

Z drugiej strony sytuację wielu osób w Europie Środkowo-Wschodniej można opisać jako „wiarę i przynależność bez praktykowania”. Choć badanie przeprowadzone przez Centrum Badawcze Pew pokazuje, że większość dorosłych w regionie wierzy w Boga i identyfikuje się z prawosławiem, tradycyjne wskaźniki mierzące zachowania religijne chrześcijan, takie jak częstotliwość codziennych modlitw i uczestnictwo w cotygodniowych nabożeństwach, pozostają na względnie niskim poziomie.

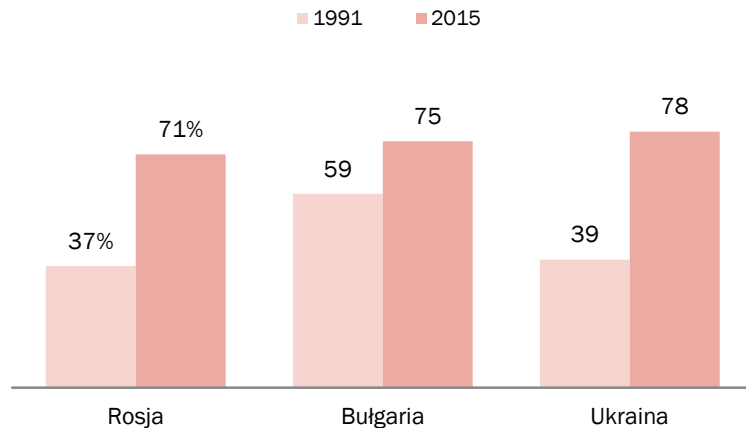
¹ Davie, Grace. 1994. „Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging”. Wiele lat po opublikowaniu tej książki Grace Davie zaczęła używać innego wyrażenia — „religia z drugiej ręki” — aby wyjaśnić relacje Europejczyków z religią. Według autorki nowy termin odzwierciedla „zjawisko religijności realizowanej przez aktywną mniejszość w imieniu znacznie większej grupy ludzi, którzy (przynajmniej pośrednio) nie tylko rozumieją, ale jednoznacznie aprobują działania takiej mniejszości”. Badaczka argumentowała, że „religia z drugiej ręki” to koncepcja doskonalsza niż „wiara bez przynależności”, ponieważ podkreśla kwestię „subtelnych, złożonych relacji” między wiarą i przynależnością. Patrz Davie, Grace. 2007. „Vicarious Religion: A Methodological Challenge” w: Ammerman, Nancy T. (red.) „Everyday Religion: Observing Modern Religious Lives”.

² Sun, Anna. 2013. „Confucianism as a World Religion: Contested Histories and Contemporary Realities”. Zob. również wyniki [badania życia duchowego mieszkańców Chin](#) z 2007 r. (Association of Religion Data Archives).

Powrót religii w regionie niegdyś zdominowanym przez ateistyczne reżimy jest uderzający — zwłaszcza w tradycyjnie prawosławnych krajach, w których poziom przynależności religijnej znacznie wzrósł w ciągu ostatnich dziesięcioleci.

W Europie Wschodniej gwałtowny wzrost liczby dorosłych deklarujących się jako prawosławni

Odsetek badanych, którzy identyfikują się jako prawosławni

Uwaga: Dane z 1991 roku pochodzą z badania „Puls Europy” przeprowadzonego przez organizację będącą poprzednikiem Centrum Badawczego Pew, czyli ośrodek Times Mirror Center for the People & the Press. Ankieta przeprowadzona w Rosji w 1991 r. nie objęła wschodniej części kraju, którą zamieszkuje około 33% populacji. Jednak przeprowadzone w tym samym czasie w ramach Międzynarodowego Programu Badań Społecznych (International Social Survey Programme, ISSP) badanie obejmujące wszystkie części tego kraju wykazało, że odsetek wyznawców prawosławia w Rosji był mniej więcej taki sam, jak w przypadku wyników uzyskanych przez Times Mirror (31%).

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

Otwartą kwestią pozostaje, czy powrót do religijności w krajach z większością prawosławną rozpoczął się jeszcze przed upadkiem muru berlińskiego w 1989 roku. Znalezienie rzetelnych, możliwych do zweryfikowania danych na temat przekonań i praktyk religijnych w okresie władzy reżimów komunistycznych graniczy z niemożliwością.³ Organizacja będąca poprzednikiem Centrum Badawczego Pew zapytała jednak respondentów o religię podczas badania przeprowadzonego w kilku krajach regionu w 1991 roku, w schyłkowych miesiącach istnienia ZSRR. W porównaniu z obecnym badaniem znacznie więcej osób w Rosji, na Ukrainie i w Bułgarii wskazało w 1991 r., że nie są związane z żadną konkretną religią. W tych trzech krajach odsetek populacji identyfikujący się z prawosławiem znacznie wzrósł od czasu upadku Związku Radzieckiego.⁴

³ W okresie komunistycznym w Europie Środkowo-Wschodniej państwowe represje wymierzone w religię były na porządku dziennym. W ZSRR antyreligijne działania państwa obejmowały egzekucje duchownych, konfiskaty majątku kościelnego, a także zakazy posiadania i rozpowszechniania literatury religijnej oraz ewangelizacji. Ponadto duchowieństwo i wierni mogli zostać uznani za wrogów ludu, a takie oskarżenie często kończyło się uwięzieniem lub egzekucją. W związku z tym chociaż sowiecki spis powszechny w 1937 roku obejmował pytanie o tożsamość religijną, trudno jest określić, czy ujęta w jego wynikach liczba 55 mln „wyznawców religii” została zaniżona ze względu na antyreligijną atmosferę tamtych czasów. Zob. Corley, Felix. 1994. „[Believers' Responses to the 1937 and 1939 Soviet Censuses](#)”. Religion, State and Society. Zob. również Pospelovsky, Dimitry V. 1987. „A History of Soviet Atheism in Theory and Practice, and the Believer”.

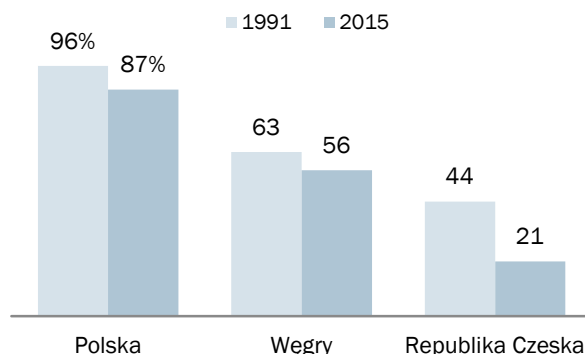
⁴ W 1991 roku organizacja będąca poprzednikiem Centrum Badawczego Pew, czyli ośrodek Times Mirror Center for the People & the Press, przeprowadziła trwające 18 miesięcy badanie opinii publicznej w krajach Europy Zachodniej i Wschodniej. Przeprowadzono ponad 10 000 wywiadów w dziewięciu krajach (i ówczesnych republikach sowieckich: w Rosji, na Ukrainie i na Litwie). Wyniki zostały opublikowane we wrześniu 1991 roku w raporcie pod tytułem „[Puls Europy 1991](#)”.

Jednocześnie katolicyzm w Europie Środkowo-Wschodniej *nie* odnotował takiego wzrostu liczby wiernych jak prawosławie. Być może częściowo wynika to z faktu, że znaczny odsetek mieszkańców krajów takich jak Polska i Węgry zachował katolicką tożsamość w okresie komunistycznym, więc po upadku ZSRR przestrzeń religijna do wypełnienia była mniejsza.

Zmiany religijności, które od kilkudziesięciu lat zachodzą w krajach Europy Środkowo-Wschodniej z większością katolicką, zacierają w kierunku większej sekularyzacji. Najbardziej radykalna zmiana w tym względzie nastąpiła w Czechach, gdzie odsetek obywateli identyfikujących się jako katolicy spadł z 44% w 1991 roku do 21% w obecnym badaniu. Dzisiaj Czechy są jednym z najbardziej świeckich krajów w Europie. Prawie trzy czwarte (72%) dorosłych opisuje swoje wyznanie jako ateizm, agnostycyzm lub „żadne konkretne”.

Spadający odsetek katolików w części Europy Środkowej

Odsetek badanych, którzy identyfikują się jako katolicy

Uwaga: Dane z 1991 roku dla Polski, Węgier i Czech pochodzą z badania przeprowadzonego przez organizację będącą poprzednikiem Centrum Badawczego Pew, czyli ośrodek Times Mirror Center for the People & the Press. Na Węgrzech w badaniu z 1991 roku zastosowano dwustopniowe pytanie o religię (respondenci najpierw byli pytani, czy identyfikują się z religią, a osoby, które odpowiedziały „Tak”, były następnie proszone o określenie swojego wyznania). Zwykle w przypadku pytań dwuetapowych odnotowuje się znacznie niższy niż przy pytaniach jednoetapowych odsetek osób identyfikujących się z jakąś religią. Może to wskazywać na szybszy spadek liczebności populacji katolików na Węgrzech. Czesi zostali objęci ankietą w 1991 roku jako obywatele Czechosłowacji. Podane wyniki uwzględniają tylko osoby mówiące po czesku. Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

Spadek liczby katolików na Litwie

Odsetek badanych, którzy identyfikują się jako katolicy

	2009	2015
Litwa	88%	75%

Uwaga: Dane za 2009 r. pochodzą z badania „Global Attitudes” Centrum Badawczego Pew. W 2009 roku respondenci zostali zapytani o religię, którą wyznają, natomiast w roku 2015 uczestników badania zapytano, z jaką, jeśli w ogóle, religią się identyfikują. Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

Odmienne tendencje w krajach w większości prawosławnych i katolickich mogą być, przynajmniej w części, odzwierciedleniem sytuacji geopolitycznej. Kraje prawosławne są położone we wschodniej części regionu, zaś wiele z nich należało do Związku Radzieckiego. Kraje katolickie leżą natomiast bardziej na zachodzie, a spośród nich tylko Litwa była częścią ZSRR.

Podział polityczny widać w odpowiedziach na dwa odrębne pytania ankiety: „Na ile religijny był Pana/i zdaniem Pana/i kraj w latach 70. i 80. XX wieku?” (czyli w okresie, w którym wszystkie te kraje oprócz Grecji znajdowały się pod rządami komunistów) oraz „Na ile religijny jest Pana/i zdaniem Pana/i kraj obecnie?”. W byłych republikach radzieckich (z kilkoma wyjątkami) bardziej popularny jest pogląd, że kraje te są obecnie bardziej religijne niż kilkadziesiąt lat temu. Tylko 15% Rosjan twierdzi na przykład, że w latach 70. i 80. XX wieku ich kraj był „bardzo religijny” (3%) lub „dość religijny” (12%), natomiast obecnie 55% uważa, że Rosja jest krajem bardzo (8%) lub dość (47%) religijnym.

W krajach, które nie były częścią dawnego Związku Radzieckiego, odpowiedzi na te pytania są bardziej zróżnicowane. W przeciwieństwie do byłych republik radzieckich, respondenci w Polsce, Rumunii i Grecji twierdzą, że w ostatnich dziesięcioleciach ich kraje stały się znacznie *mniej* religijne.

Ludzie w byłych republikach Związku Radzieckiego uważają swoje kraje za bardziej religijne obecnie niż w latach 70. i 80. XX wieku

Odsetek respondentów, którzy uważają, że...

Republiki postradzieckie	Ich kraj jest obecnie bardzo/dość religijny	Ich kraj był bardzo/dość religijny w latach 70. i 80. XX wieku	Różnica
Gruzja	87%	25%	+62
Ukraina	59	15	+44
Rosja	55	15	+40
Armenia	81	52	+29
Białoruś	57	29	+28
Łotwa	43	23	+20
Estonia	23	11	+12
Litwa	53	49	+4
Mołdawia	46	56	-10
<i>Inne kraje</i>			
Serbia	69%	46%	+23
Bośnia	75	53	+22
Bułgaria	53	33	+20
Chorwacja	73	64	+9
Węgry	51	47	+4
Republika Czeska	22	30	-8
Grecja	60	87	-27
Rumunia	59	86	-27
Polska	56	86	-30

Uwaga: Statystycznie znaczące różnice zostały wyróżnione pogrubieniem.

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

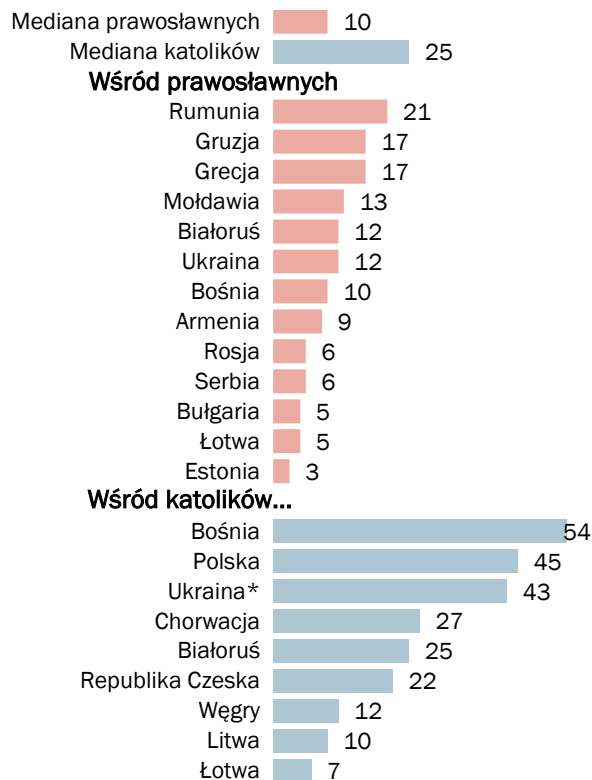
CENTRUM BADAWCZE PEW

Spostrzeżenia te nie oddają jednak całej sytuacji. Mimo spadku liczby wiernych w niektórych krajach, katolicy w Europie Środkowo-Wschodniej ogólnie są bardziej praktykujący niż prawosławni chrześcijanie w regionie, przynajmniej według tradycyjnych metod pomiaru. Przykładowo 45% katolików w Polsce twierdzi, że uczestniczy w nabożeństwach co najmniej raz w tygodniu – to ponad dwukrotnie więcej niż odsetek prawosławnych, którzy deklarują, że równie często chodzą do cerkwi, niezależnie od kraju.

Ponadto katolicy w Europie Środkowo-Wschodniej znacznie częściej niż prawosławni wskazują, że uczestniczą w praktykach religijnych, takich jak przyjmowanie komunii i poszczenie w czasie Wielkiego Postu. Katolicy częściej niż wyznawcy prawosławia podają również, że często dzielą się poglądami na temat Boga z innymi ludźmi oraz czytają Pismo Święte lub słuchają go poza obrzędami religijnymi.⁵

Względnie niewielka część wyznawców prawosławia w Europie Środkowo-Wschodniej co tydzień chodzi do kościoła

Odsetek respondentów, którzy twierdzą, że co tydzień chodzą do kościoła

* Na Ukrainie większość katolików identyfikuje się jako katolicy wschodni obrządku bizantyjskiego, natomiast w większości pozostałych krajów katolicy są katolikami obrządku rzymskiego. Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

⁵ Oprócz wywiadów z rzymskimi katolikami, na przykład w Polsce i na Węgrzech, badanie uwzględnia również odpowiedzi katolików obrządku bizantyjskiego w takich krajach jak Ukraina.

Mimo że katolicy ogólnie są bardziej praktykujący niż chrześcijanie prawosławni w regionie, związek między tożsamością religijną i narodową jest silniejszy w krajach z większością prawosławną, a nie katolicką.

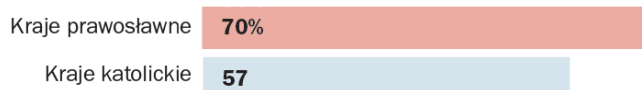
W państwach, w których prawosławni stanowią większość, mediana 70% respondentów wskazuje, że wyznanie jest ważnym elementem prawdziwej tożsamości narodowej (czyli że „prawdziwy Rosjanin” musi być wiernym rosyjskiej Cerkwi, a „prawdziwy Grek” musi być członkiem greckiego Kościoła prawosławnego). Dla porównania mediana 57% badanych w krajach z większością katolicką ma takie samo zdanie na temat katolicyzmu. ([W Europie Zachodniej](#) jeszcze mniej osób — np. 23% we Francji i 30% w Niemczech — twierdzi, że bycie *chrześcijaninem* jest bardzo lub dość ważne dla ich tożsamości narodowej).

Te nacjonalistyczne sentymenty są powszechne zwłaszcza wśród członków większościowych grup religijnych w poszczególnych krajach. W niektórych jednak

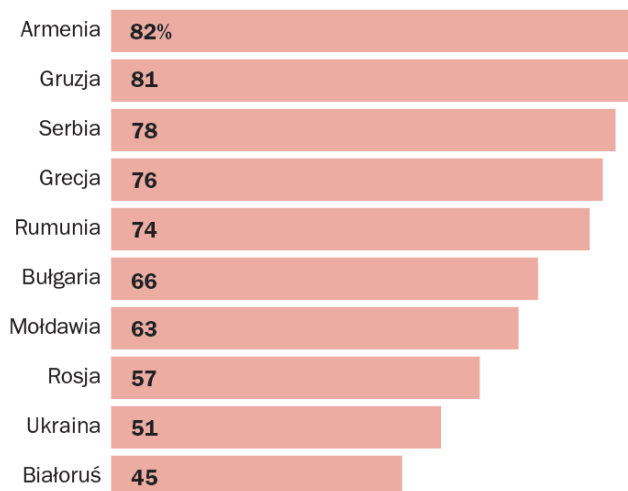
Silne powiązanie, zwłaszcza w krajach z większością prawosławną, między religią i narodowością

Odsetek respondentów, którzy uważają, że, że bycie katolikiem/prawosławnym jest bardzo lub dość ważne dla prawdziwego wyrażania ich tożsamości narodowej

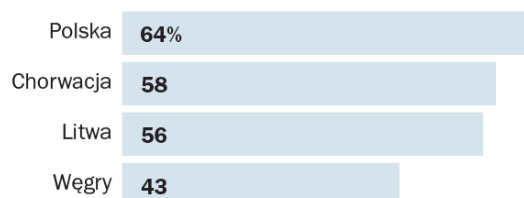
Mediany z wyników w krajach objętych ankietą

Odsetek respondentów w **krajach z większością prawosławną**, którzy uważają, że bycie **prawosławnym** jest bardzo lub dość ważne dla bycia prawdziwym obywatelem kraju

Odsetek respondentów w **krajach z większością katolicką**, którzy uważają, że bycie **katolikiem** jest bardzo lub dość ważne dla bycia prawdziwym obywatelem kraju

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

przypadkach takie stanowisko zajmują nawet członkowie mniejszości religijnych.

Przykładowo mniej więcej jedna czwarta muzułmanów i osób bez określonej przynależności religijnej w Rosji twierdzi, że bycie prawosławnym jest ważne dla bycia „prawdziwym Rosjaninem”.

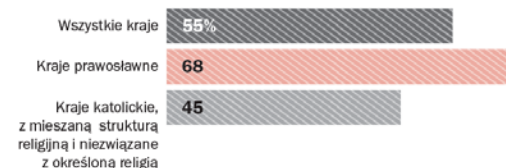
Ponadto mieszkańcy krajów przeważająco prawosławnych są bardziej niż inne osoby w regionie skłonni uważać, że ich kultura „jest lepsza niż inne”, i opisywać siebie jako „bardzo dumnych” z tożsamości narodowej.

Wiele przeważająco prawosławnych krajów, które zostały objęte badaniem, ma kościoły narodowe o wielowiekowej historii — na przykład Grecki Kościół Prawosławny, Rosyjski Kościół Prawosławny i Apostolski Kościół Ormiański. Duży udział tych instytucji w życiu publicznym cieszy się poparciem społecznym.⁶ Wśród wszystkich badanych krajów z większością prawosławną mediana 56% respondentów popiera finansowanie kościołów narodowych przez państwo. Mediana 42% twierdzi, że rząd powinien promować wartości i przekonania religijne. W krajach z większością katolicką aprobatą dla rozdziału religii od państwa jest większa: tylko 41% respondentów popiera finansowanie kościołów z budżetu państwa, a 28% zgadza się z promowaniem wartości i przekonań religijnych przez rządy.

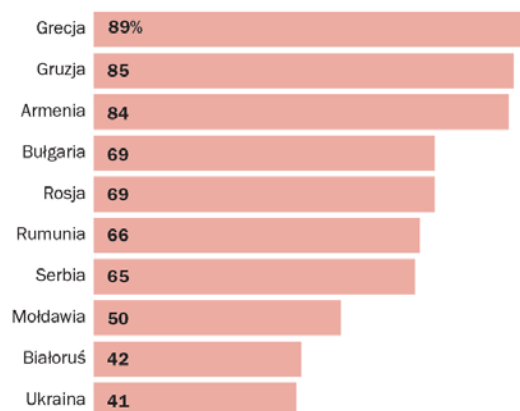
W krajach z większością prawosławną większości uważają, że ich kultura jest lepsza

Odsetek respondentów, którzy całkowicie / w większości zgadzają się ze stwierdzeniem, że „nasi ludzie nie są doskonali, ale nasza kultura jest lepsza niż inne”.

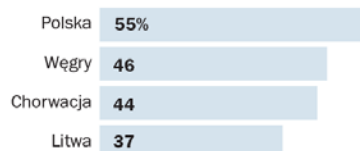
Mediany z wyników w krajach objętych ankietą

Wśród osób w krajach z większością prawosławną

Wśród osób w krajach z większością katolicką

Wśród osób w krajach z mieszaną strukturą religijną

Wśród osób w krajach z większością bez przynależności religijnej

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.
„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

⁶ Większość kościołów narodowych w krajach objętych badaniem należy do wschodniego Kościoła prawosławnego. Jednakże Apostolski Kościół Ormiański nie jest formalnie częścią wspólnoty wschodnich kościołów ortodoksyjnych, lecz kościołów Wschodu, obejmującej również m.in. Koptyjski Kościół Ortodoksyjny w Aleksandrii (Egipt) i Etiopski Kościół Ortodoksyjny (Tewahedo).

Przez stulecia polityczna i czasami religijna mapa Europy Środkowo-Wschodniej zmieniała się wielokrotnie. Rosja — carskie imperium i ZSRR — odegrała kluczową rolę w określeniu politycznych i kulturowych granic regionu.

Obecnie wielu prawosławnych chrześcijan, *nie tylko rosyjskich*, wyraża poglądy prorosyjskie. Większość traktuje Rosję jako ważny bufor chroniący przed wpływami Zachodu, a znaczna część uważa, że kraj ten ma szczególny obowiązek obrony nie tylko etnicznych Rosjan, lecz również wyznawców prawosławia w innych krajach. W krajach regionu z większością katolicką i z mieszaną strukturą religijną mniejsze jest publiczne poparcie dla silnej Rosji jako przeciwwagi dla Zachodu i obrońcy etnicznych Rosjan lub prawosławnych chrześcijan poza granicami tego państwa.

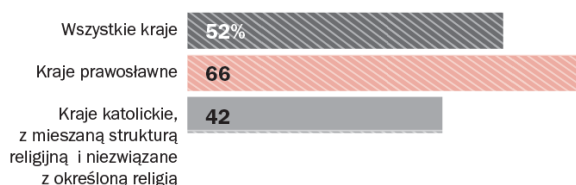
Można zatem przyjąć, że powrót religii po upadku muru berlińskiego i rozpadzie Związku Radzieckiego dał w przeważająco prawosławnych krajach Europy Wschodniej inne rezultaty niż w położonych bardziej na Zachodzie krajach z dużą liczbą katolików lub mieszaną strukturą religijną. W krajach prawosławnych nastąpił wzrost *tożsamości* religijnej, ale intensywność praktyk religijnych pozostaje na porównywalnie niskim poziomie. Tożsamość prawosławna jest ściśle związana z tożsamością narodową, poczuciem dumy i wyższości kulturowej, poparciem dla związków między kościołami narodowymi i rządami, a także postrzeganiem Rosji jako strażnika chroniącego przed wpływami Zachodu.

Jednocześnie w historycznie katolickich krajach, takich jak Polska, Węgry, Litwa i Czechy, od upadku ZSRR *nie odnotowano* wzrostu identyfikacji religijnej. Przeciwnie — w tych państwach spadła liczba dorosłych, którzy określają się jako katolicy. Poziom uczestnictwa w obrzędach i inne wskaźniki praktyk religijnych w krajach z większością katolicką są jednak ogólnie wyższe niż u prawosławnych sąsiadów (choć nadal niskie w porównaniu z wieloma innymi częściami świata). Powiązanie między tożsamością religijną i narodową występuje w całym regionie, ale jest słabsze w krajach z większością katolicką. W ujęciu politycznym kraje katolickie spoglądają na Zachód, a nie na Wschód: Znacznie więcej ludzi w Polsce, Chorwacji, na Węgrzech i Litwie twierdzi, że w interesie ich kraju jest bliska współpraca z USA i innymi zachodnimi potęgami, nie zaś przyjęcie stanowiska, że silna Rosja jest niezbędna do zrównoważenia wpływów Zachodu.

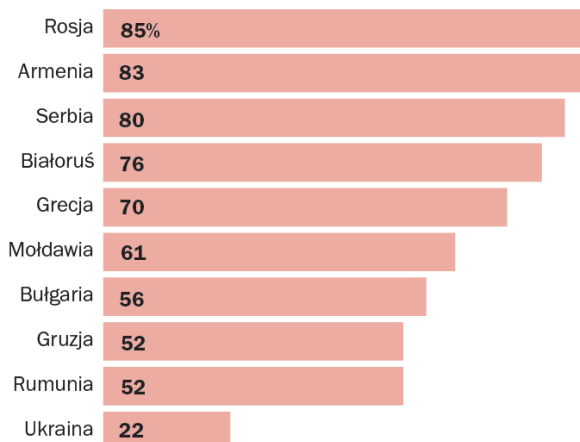
Większości w krajach prawosławnych oczekują, że Rosja będzie przeciwwagą dla Zachodu

Odsetek respondentów, którzy całkowicie lub w większości zgadzają się ze stwierdzeniem, że „silna Rosja jest niezbędna do zrównoważenia wpływów Zachodu”

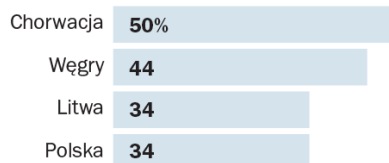
Mediany z wyników w krajach objętych ankietą

Wśród osób w krajach z większością prawosławną

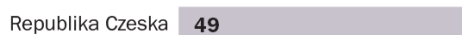
Wśród osób w krajach z większością katolicką

Wśród osób w krajach z mieszaną strukturą religijną

Wśród osób w krajach z większością bez przynależności religijnej

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.
„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

Co to jest mediana?

W przypadku niektórych pytań w niniejszym raporcie wartości procentowe zostały podane jako mediany, aby ułatwić czytelnikom zauważenie ogólnych wzorców. Mediana to *środkowa* liczba na liście liczb ułożonych w kolejności rosnącej lub malejącej. W przypadku badania obejmującego 18 krajów mediana to średnia arytmetyczna dla 9. i 10. pozycji na ułożonej w kolejności liście wyników.

Poza medianami opartymi na danych dotyczących wszystkich respondentów w 18 krajach w raporcie czasami pojawiają się odniesienia do mediany dla konkretnego podzbioru respondentów i/lub krajów. Przykładowo w 13 krajach liczba ankietowanych chrześcijan prawosławnych jest na tyle duża, że można wydzielić i osobno analizować tę grupę. Regionalna mediana dla wyznawców prawosławia to siódmy najwyższy wynik na liście wyników uzyskanych wyłącznie od prawosławnych respondentów w tych 13 krajach.

Są to wybrane najważniejsze wnioski z badania, które Centrum Badawcze Pew prowadziło od czerwca roku 2015 do lipca 2016 roku. Bezpośrednie wywiady przeprowadzono w 17 językach wśród ponad 25 000 dorosłych w 18 krajach. Badanie sfinansowane ze środków funduszu Pew Charitable Trusts i Fundacji Johna Templetona, jest częścią większego przedsięwzięcia Centrum Badawczego Pew, którego celem jest zrozumienie zmian religijnych i ich wpływu na społeczeństwa na całym świecie. Wcześniej Centrum przeprowadziło badania dotyczące religii w Afryce subsaharyjskiej, regionie Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej oraz innych krajach z dużymi populacjami muzułmanów, a także w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach, w Izraelu oraz w Stanach Zjednoczonych.

Mimo że nie ma zgody co do dokładnych granic regionu Europy Środkowo-Wschodniej, nowe badanie obejmuje rozległy obszar sięgający od Czech i Polski na wschód aż po Rosję, Gruzję i Armenię oraz na południe od krajów bałtyckich po Bałkany i Grecję. (Patrz mapa na stronie 18). Przez stulecia kwestie narodowościowe, polityczne i religijne w regionie przenikały się i rozwarstwiały ze względu na sukcesy i upadki mocarstw oraz walki poszczególnych narodów o niepodległość.

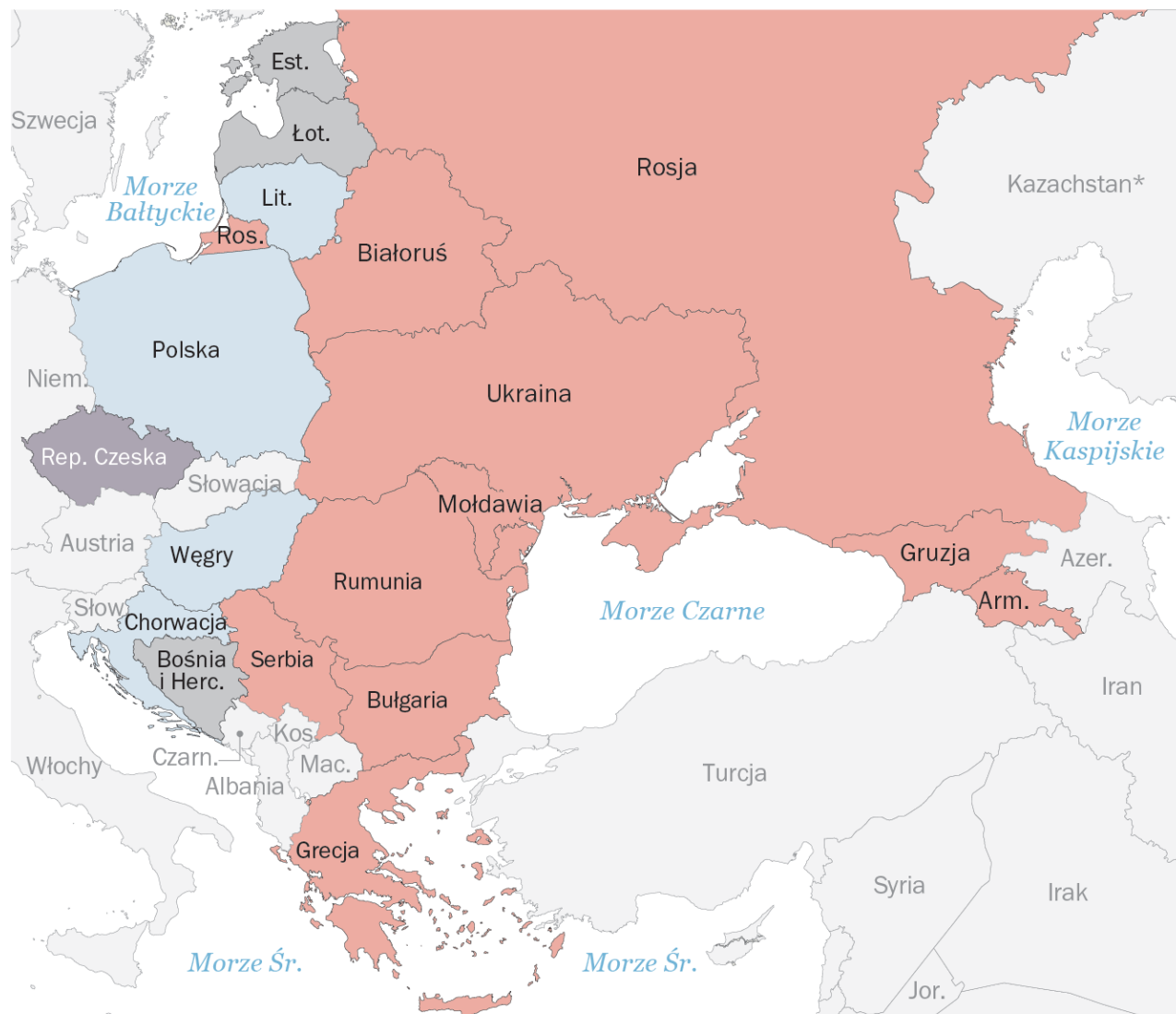
Większość krajów objętych badaniem była w przeszłości pod władzą reżimów komunistycznych, poddańczych bądź nie wobec Moskwy. Grecja pozostała jednak poza „żelazną kurtyną” i po II wojnie światowej przystąpiła do sojuszu z Europą Zachodnią. Z tego powodu Grecja jest przydatnym punktem odniesienia dla innych krajów z większością prawosławną w regionie. Przynależy bowiem zarówno do Zachodu, jak i Wschodu. Przykładowo odpowiedzi Greków wskazują na względnie niski poziom praktyk religijnych i jednocześnie na poczucie wyższości kulturowej oraz dumę narodową. Podobnie jest w przypadku respondentów w innych zbadanych krajach z większością prawosławną. Występują jednak pewne różnice: na przykład Grecy w większym stopniu popierają demokrację i są mniej społecznie konserwatywni niż sąsiedzi w krajach z większością prawosławną.

W Europie Środkowo-Wschodniej kilka krajów ma większość muzułmańską. Centrum Badawcze Pew przeprowadziło już wśród nich ankiety w ramach badania „[Muzułmanie na świecie](#)”. Więcej informacji o tych krajach można znaleźć na pasku bocznym na stronie 49.

Ankieta nie obejmuje kilku krajów z większością chrześcijańską w Europie Środkowo-Wschodniej: Macedonii, Czarnogóry i Cypru (z większościami prawosławnymi) oraz Słowacji i Słowenii, które są przeważająco katolickie.

Większości religijne w Europie Środkowo-Wschodniej

■ Prawosławni ■ Katolicy ■ Niezwiązani z żadną religią ■ Mieszana ■ Kraj nieobjęty badaniem

* Kazachstan był objęty badaniem, ale wyniki nie zostały poddane analizie w niniejszym raporcie.

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.
„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

Oprócz pytań o tożsamość religijną, wierzenia, praktyki i tożsamość narodową w ramach ankiety zbadano również poglądy respondentów na kwestie społeczne, demokrację gospodarkę, pluralizm religijny i etniczny oraz inne zagadnienia.

Poglądy polityczne w krajach objętych ankietą

■ Państwa członkowskie Unii Europejskiej (UE) ▨ Byłe republiki Związku Radzieckiego, obecnie państwa UE ■ Kraje byłego Związku Radzieckiego

* Państwa członkowskie NATO.

** Serbia oraz Bośnia i Hercegowina są na różnych etapach ubiegania się o członkostwo w Unii Europejskiej.

*** Kazachstan był objęty badaniem, ale wyniki nie zostały poddane analizie w niniejszym raporcie.

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

Prawosławni chrześcijanie religijną większością

Ogólnie szacuje się, że 57% osób mieszkających w regionie objętym badaniem określa się jako prawosławni chrześcijanie.⁷ Dane te uwzględniają duże większości w 10 krajach, m.in. w Rosji, na Ukrainie, w Grecji i Rumunii. Wyznawcy prawosławia stanowią również znaczną mniejszość w Bośni (35%), na Łotwie (31%) i w Estonii (25%).

Katolicy stanowią około 18% populacji regionu i są większością wśród dorosłych w krajach takich jak Polska, Chorwacja, Litwa i Węgry.

Druga największa grupa w regionie, 14% populacji, to osoby niezwiązane z żadną religią, czyli takie, które określają się jako ateści, agnostycy lub „bez konkretnego wyznania”. Respondenci niezwiązani z religią to znaczna większość (72%) dorosłych w Czechach oraz prawie połowa (45%) mieszkańców Estonii.

Protestanci są mniej obecni w regionie, choć w niektórych państwach są liczącą się mniejszością. Przykładowo w Estonii i na Łotwie około 1/5 badanych identyfikuje się jako luteranie. Na Węgrzech 13% respondentów określa się jako prezbiterianie / członkowie kościoła reformowanego.

⁷ Szacunkowy rozkład wyznań religijnych w regionie uwzględnia również kraje, które nie zostały objęte badaniem. Są to: Albania, Kosowo, Czarnogóra, Macedonia, Słowacja i Słowenia. Oszacowania regionalne uwzględniają dorosłych i dzieci. Są one oparte na raportach Centrum Badawczego Pew z 2015 roku pt. „[The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050](#)” oraz z roku 2011 zatytułowanym „[Global Christianity – A Report on the Size and Distribution of the World’s Christian Population](#)”. Szacunki z tych raportów są w dużej mierze oparte na wynikach krajowych spisów powszechnych z lat 2010 i 2000, których wyniki były nieco inne niż w przypadku nowszych badań przeprowadzonych w latach 2015–2016.

Krajobraz religijny Europy Środkowo-Wschodniej

Odsetek badanych, którzy identyfikują się jako...

	Prawosławni	Katolicy	Muzułmanie	Bez wyznania	Inne/DK/odn.
<i>Większość prawosławna</i>					
Mołdawia	92%	<1%	<1%	2%	6%=100%
Grecja	90	<1	2	4	4
Armenia	89	1	<1	2	7
Gruzja	89	1	9	<1	1
Serbia	88	4	2	4	1
Rumunia	86	5	<1	1	8
Ukraina	78	10	<1	7	5
Bułgaria	75	1	15	5	4
Białoruś	73	12	<1	3	11
Rosja	71	<1	10	15	4
<i>Większość katolicka</i>					
Polska	1%	87%	<1%	7%	5%
Chorwacja	4	84	2	7	3
Litwa	3	75	<1	6	17
Węgry	<1	56	<1	21	22
<i>Mieszana struktura religijna</i>					
Estonia	25%	1%	<1%	45%	29%
Bośnia	35	8	52	3	1
Łotwa	31	23	<1	21	25
<i>Większość bezwyznaniowa</i>					
Rep. Czeska	1%	21%	<1%	72%	6%

Uwaga: Na Węgrzech 13% respondentów określa się jako prezbiterianie. W Estonii i na Łotwie odpowiednio 20% i 19% badanych identyfikuje się jako luteranie. Natomiast na Litwie 14% badanych określa się jako „po prostu chrześcijanin/-ka” i nie wskazuje konkretnego wyznania. Odpowiedzi te zostały uwzględnione w kategorii „Inne”.

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach.

Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

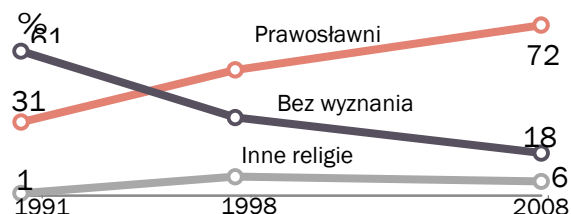
Pasek boczny: Wyniki innych badań nad religią w Europie Środkowo-Wschodniej

Instytucje badawcze od początku lat 90. XX wieku starały się mierzyć związki z religią w Europie Środkowo-Wschodniej. Były to takie przedsięwzięcia, jak Międzynarodowy Program Badań Społecznych (ISSP), Nowy Barometr Rosyjski, Nowy Barometr Europejski, Nowy Barometr Bałtycki oraz program realizowany przez Ośrodek Badania Polityki Publicznej na uniwersytecie w Strathclyde. W ramach niektórych ankiet zadano również pytania o wiarę w Boga i częstotliwość chodzenia do kościoła.

Podczas gdy większość tych badań uwzględnia Rosję, niewiele jest dostępnych danych wykazujących tendencje występujące od lat 90. XX wieku w innych krajach prawosławnych. Ze względu na różnice w formułowaniu pytań, a także odmienne podejścia metodologiczne do prób populacji mniejszościowych, wyniki ankiet dają inne oszacowania dotyczące wielkości grup religijnych, w tym prawosławnych chrześcijan, katolików, muzułmanów i ludzi niezwiązanych z żadną religią.⁸ Ogólnie jednak wskazują na gwałtowne odrodzenie tożsamości religijnej w Rosji po upadku Związku Radzieckiego na początku lat 90. XX wieku. Przykładowo [badania ISSP przeprowadzone w Rosji](#) w latach 1991, 1998 i 2008 wykazują, że odsetek prawosławnych chrześcijan wzrósł w tym czasie ponad dwukrotnie z 31% do 72%, a jednocześnie liczba osób niezwiązanych z religią spadła z udziału większościowego w roku 1991 (61%) do 18% w 2008 roku.

Znaczny wzrost odsetka prawosławnych w Rosji od 1991 roku

Odsetek badanych, którzy identyfikują się jako...

Źródło: Międzynarodowy Program Badań Społecznych. Nie pokazano odpowiedzi „Nie wiem” ani odmów odpowiedzi. Wykres został opublikowany w raporcie Centrum Badawczego Pew pt. „Russians Return to Religion, But Not to Church” z lutego 2014 roku.

CENTRUM BADAWCZE PEW

⁸ Różnice między badaniami przeprowadzonymi przez ESS, ISSP i Centrum Badawcze Pew można przynajmniej w części przypisać odmiennie sformułowanym pytaniom. W ankiecie ESS użyto pytania dwustopniowego. Najpierw pytano respondentów, czy wyznają jakąś religię, a jeśli odpowiedź była twierdząca, zadawano dodatkowe pytanie o tradycje religijne, których przestrzegają. Pytanie sformułowane w ten sposób zwykle daje mniejszy odsetek dorosłych związanych z konkretną religią. Niezależnie od tego badania ESS przeprowadzone w Rosji w latach 2006–2012 wskazują, że odsetek prawosławnych w populacji wahał się wtedy między 40% a 50%. Na Ukrainie i w Bułgarii prawosławni chrześcijanie stanowią nieznaczną większość od połowy pierwszej dekady XXI wieku. W badaniach Centrum Badawczego Pew i ISSP zastosowano pytanie jedностopniowe. Respondentów zapytano, jakiego są wyznania (jeśli w ogóle), i bezpośrednio potem przedstawiono im listę odpowiedzi. Taka formuła pytania zazwyczaj przekłada się na większy odsetek osób, które identyfikują się z jakąś religią. Mimo to badania Centrum Badawczego Pew i ESS pokazują podobne trendy w czasie. Odsetek prawosławnych dorosłych w Bułgarii, Rosji i na Ukrainie nie zmienił się znacząco w ostatnich latach.

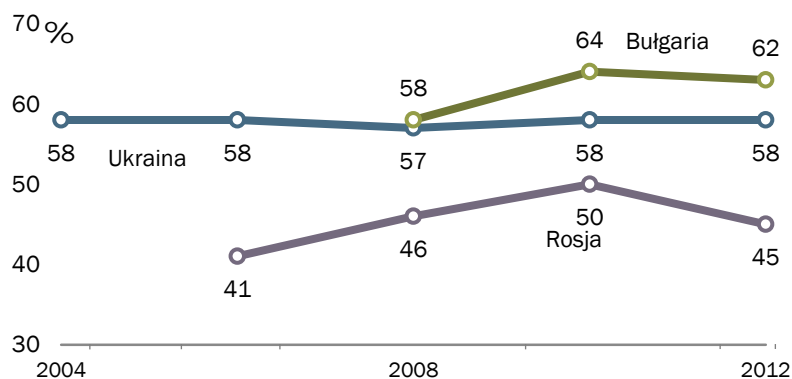
Niektóre nowsze wyniki badań sugerują, że prawosławne odrodzenie spowolniło lub zatrzymało się w ciągu ubiegłej dekady. Przykładowo, wyniki ankiet przeprowadzonych przez Europejski Sondaż Społeczny (ESS) i Centrum Badawcze Pew pokazują od około 2006 roku relatywnie stabilny odsetek prawosławnych chrześcijan w Rosji, Bułgarii i na Ukrainie, co widać na towarzyszących wykresach.

Jednocześnie odpowiedzi w ankietach wskazują, że od upadku Związku Radzieckiego odsetek dorosłych uczestniczących w praktykach religijnych również pozostaje względnie stabilny. Jak wynika z badań Nowego Barometru Rosyjskiego, w Rosji mniej więcej tyle samo osób związanych z religią chodziło co miesiąc do cerkwi w latach 2007 (12%) i 1993 (11%).

Według niektórych wyników badań wskaźniki uczestnictwa w obrzędach kościelnych w krajach z większością katolicką mogły nawet się obniżyć. Na przykład w ankietach Nowego Barometru Bałtyckiego przeprowadzonych w 2004 roku na Litwie 25% dorosłych odpowiedziało, że chodzą do kościoła co najmniej raz w miesiącu – jest to spadek z 35% w 1993 roku.

Względnie stabilny odsetek prawosławnych w ostatnich latach

Odsetek badanych w danym kraju, którzy identyfikują się jako prawosławni chrześcijanie

Źródło: Europejski Sondaż Społeczny (ESS).

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

Mniej ludzi chodzi do kościoła, ale większość wierzy w Boga

Mimo że w wielu krajach Europy Środkowo-Wschodniej względnie mało osób podaje, że co tydzień chodzą do kościoła, mediana 86% respondentów w 18 krajach objętych badaniem wskazuje, że wierzy w Boga. Odsetek ten przekracza 90% w Gruzji (99%), Armenii (95%), Mołdawii (95%), Rumunii (95%) i Bośni (94%). Najbardziej zauważalnymi wyjątkami są Czechy i Estonia – w obu tych krajach mniej niż połowa respondentów (odpowiednio 29% i 44%) odpowiedziała, że wierzy w Boga.

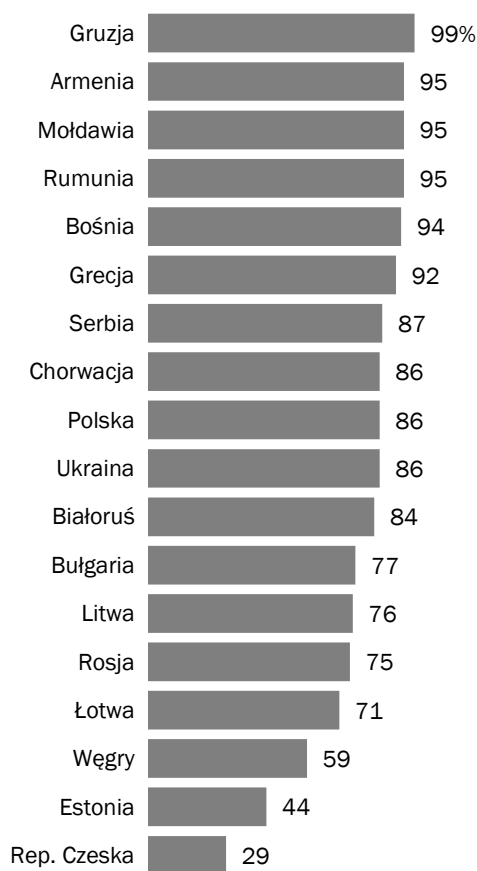
Ogólnie ludzie w Europie Środkowo-Wschodniej deklarują wiarę w Boga rzadziej niż dorośli zbadani wcześniej w Afryce i Ameryce Łacińskiej, gdzie taka wiara jest praktycznie uniwersalna. W Europie, regionie z wyjątkową historią ateizmu wspieranego przez państwo i rozdziałem religii od życia publicznego, uderzający jest jednak fakt, że przeważająca większość dorosłych wyraża wiarę w Boga.

Mniej osób w Europie Środkowo-Wschodniej – choć nadal jest to większość w około połowie krajów – wierzy w niebo (mediana 59%) i piekło (54%). W krajach objętych badaniem katolicy deklarują głębszą wiarę w niebo i piekło niż prawosławni chrześcijanie.

Wiara w przeznaczenie (czyli że ludzki los w większości lub dużej części został wcześniej określony) i istnienie duszy również jest dość rozpowszechniona. W prawie wszystkich krajach co najmniej połowa dorosłych wyraziła takie przekonanie. Nawet wśród ludzi, którzy nie identyfikują się z żadną religią, znaczna część

Znaczna większość dorosłych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej wierzy w Boga

Odsetek respondentów, którzy wierzą w Boga

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

respondentów odpowiedziała, że wierzy w przeznaczenie i duszę. W Czechach, gdzie tylko co trzecia osoba (29%) twierdzi, że wierzy w Boga, wyższy odsetek badanych wyraża wiarę w przeznaczenie (43%) i istnienie duszy (44%).

Pasek boczny: Religia w Czechach – najbardziej świeckim kraju Europy Środkowo-Wschodniej

Republika Czeska wyróżnia się na tle całego raportu, ponieważ jest to jedyny objęty badaniem kraj, w którym większość dorosłych nie jest związana z żadną religią. Na pytanie o religię 72% respondentów w Czechach określa się jako agnostycy, ateści lub „bez związku z konkretną religią”, a około dwie trzecie (66%) twierdzi, że nie wierzy w Boga. Fakt, że inne kraje w Europie Środkowo-Wschodniej, które uwolniły się spod jarzma komunizmu, notują wyższy poziom przywiązania do religii, prowokuje do postawienia pytania: dlaczego Czesi nie są bardziej religijni?

Naukowcy szukają wskazówek w przeszłości, zwracając uwagę na niechęć Czechów do nacisków ze strony władz religijnych i świeckich. Sytuacja ta ma swoje korzenie w 1415 roku, gdy zwolennicy Jana Husa, księdza z Bohemii (obecnie część Republiki Czeskiej), odłączyli się od Kościoła rzymsko-katolickiego po tym, gdy Hus został spalony na stosie za herezję.

W XV wieku husyci – prekursorzy późniejszej protestanckiej Reformacji – zyskali na tyle duże wpływy, że większość populacji Czech nie identyfikowała się już z katolicyzmem.⁹ Tendencja ta odwróciła się jednak po wojnie trzydziestoletniej (1618–1648), gdy katolickie imperium austro-węgierskie zaczęło zaciekle zwalczać husytów i innych protestantów, przymusowo nawracając mieszkańców tych ziem na katolicyzm. Mimo że w konsekwencji region stał się przeważająco katolicki, historycy przekonują, że prześladowania z tego okresu do dziś odbijają się echem w zbiorowej pamięci Czechów, nadając Kościołowi katolickiemu reputację nadmiernie uprzywilejowanego sojusznika zagranicznych okupantów.

Nastroje antyklerykalne wzrosły w okresie niepodległości Czechosłowacji po I wojnie światowej. Według oszacowań liczba katolików w kraju zmniejszyła się o około 1,5 mln, z czego połowa nie wybrała innego wyznania.¹⁰ Proces odchodzenia od religii nasilił się po II wojnie światowej ze względu na działania oficjalnie ateistycznych władz zależnych od Związku Radzieckiego.

Otwartość na religię wzrosła na krótko po upadku komunizmu, choć dowody sugerują, że mogła to być w większości deklaracja politycznego sprzeciwu wobec reżimu komunistycznego, zaś od początku lat 90. XX wieku odsetek Czechów, którzy deklarują związek z jakąś religią, spada.¹¹

⁹ Clark, Elizabeth A. 1996. „Church-State Relations in the Czech Republic: Past Turmoil and Present Transformation”. *BYU Law Review*.

¹⁰ Hamplová, Dana i Nešpor, Zdeněk. 2009. „Invisible Religion in a ‘Non-believing’ Country: The Case of the Czech Republic”. *Social Compass*.

¹¹ Hamplová, Dana i Nešpor, Zdeněk. 2009. „Invisible Religion in a ‘Non-believing’ Country: The Case of the Czech Republic”. *Social Compass*.

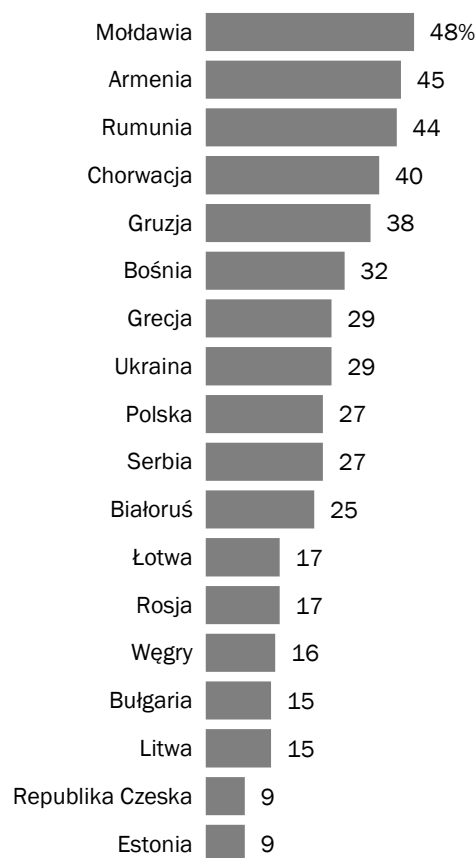
Względnie mało osób w regionie modli się codziennie

Mimo wysokich wskaźników wiary w Boga w większości krajów regionu codzienne modlitwy nie są normą w Europie Środkowo-Wschodniej. Na przykład zaledwie 17% Rosjan oraz 27% Polaków i Serbów twierdzi, że modli się co najmniej raz dziennie. Dla porównania [ponad połowa dorosłych w USA](#) (55%) podaje, że modli się każdego dnia.

Mieszkańcy regionu są znacznie bardziej skłonni do uczestniczenia w innych praktykach religijnych, takich jak wieszanie na ścianach świętych ikon lub ustawianie figur świętych albo noszenie symboli religijnych takich jak krzyże. W praktycznie każdym z krajów objętych badaniem bardzo dużo katolików i prawosławnych odpowiedziało, że są ochrzczeni.

Mniej niż połowa dorosłych w Europie Środkowo-Wschodniej modli się codziennie

Odsetek respondentów, którzy twierdzą, że modlą się codziennie

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.
„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

Konserwatywne poglądy na seksualność i płęć kulturową

Sprzeciw wobec homoseksualizmu w regionie

W Stanach Zjednoczonych i innych krajach osoby bardziej religijne ogólnie mają bardziej konserwatywne poglądy na kwestie społeczne, takie jak homoseksualizm i aborcja. Mimo że wzorec ten jest również widoczny w poszczególnych państwach Europy Środkowo-Wschodniej, najbardziej religijne kraje regionu (zgodnie z tradycyjnymi wskaźnikami, takimi jak ogólne uczestnictwo w nabożeństwach) niekoniecznie są najbardziej konserwatywne społecznie.

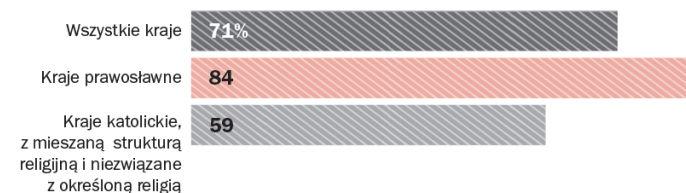
Na przykład w Rosji, kraju z większością prawosławną, odsetek osób chodzących do kościoła lub cerkwi i modlących się jest względnie niski, 85% Rosjan twierdzi, że zachowania homoseksualne są moralnie niewłaściwe. Nawet wśród Rosjan niezwiązanych z konkretną religią trzy czwarte respondentów uważa, że homoseksualizm jest niemoralny, zaś 79% odpowiedziało, iż społeczeństwo *nie powinno* go akceptować.

Dla kontrastu w Polsce z katolicką większością, w której populacja jako całość jest bardziej religijna, tylko około połowa dorosłych (48%) twierdzi, że homoseksualizm jest moralnie niewłaściwy. Mniej więcej

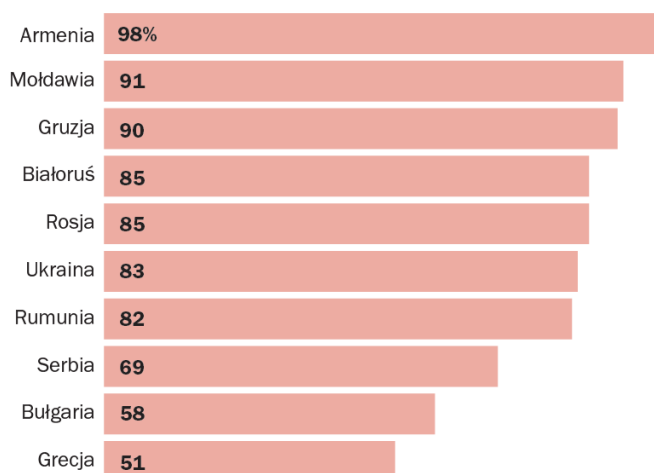
Homoseksualizm powszechnie uważany za moralnie niewłaściwy

Odsetek respondentów, którzy uważają, że zachowania homoseksualne są moralnie niewłaściwe

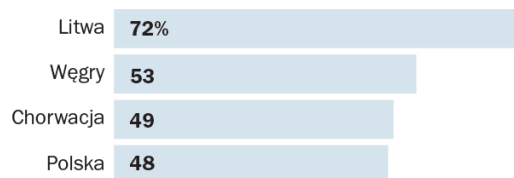
Mediany z wyników w krajach objętych ankietą

Wśród osób w krajach z większością prawosławną

Wśród osób w krajach z większością katolicką

Wśród osób w krajach z mieszaną strukturą religijną

Wśród osób w krajach z większością bez przynależności religijnej

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”. „Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

czterech na dziesięciu Polaków katolików (41%) uważa, że społeczeństwo powinno *akceptować* homoseksualizm.

Wzorec ten — większy konserwatyzm społeczny w krajach prawosławnych mimo mniejszej religijności — jest zauważalny w całym regionie.

Młodzi dorośli mają bardziej liberalne poglądy na temat homoseksualizmu i małżeństw osób tej samej płci

W całym regionie młodzi dorośli (czyli poniżej 35. roku życia) w mniejszym stopniu sprzeciwiają się homoseksualizmowi i częściej niż starsi popierają legalizację małżeństw homoseksualnych.

Nawet jednak wśród młodszych osób przeważa pogląd, że homoseksualizm jest moralnie niewłaściwy, a względnie niewielu młodych dorosłych (z wyjątkiem Czech) popiera małżeństwa homoseksualne. W niektórych krajach poglądy młodszych i starszych dorosłych na te kwestie różnią się niewiele lub są takie same. Choćby na Ukrainie młodszy ludzie mniej więcej tak samo często jak starsi deklarują poparcie dla legalizacji małżeństw homoseksualnych (odpowiednio 11% i 7%).

Większa akceptacja dla legalizacji małżeństw homoseksualnych wśród młodszych dorosłych

Odsetek respondentów, którzy popierają lub zdecydowanie popierają legalizację małżeństw gejów i lesbijek

	18–34 lat	35+	Różnica
Grecja	45%	19%	+26
Republika Czeska	77	60	+17
Węgry	39	23	+16
Estonia	34	19	+15
Polska	42	28	+14
Łotwa	24	12	+12
Serbia	21	9	+12
Bułgaria	26	15	+11
Litwa	20	9	+11
Rumunia	33	23	+10
Białoruś	22	14	+8
Bośnia	17	11	+6
Rosja	9	3	+6
Mołdawia	8	3	+5
Ukraina	11	7	+4
Chorwacja	33	30	+3
Armenia	4	3	+1
Gruzja	3	3	0

Uwaga: uwzględniono tylko odpowiedzi, które popierają lub zdecydowanie popierają legalizację małżeństw gejów i lesbijek.

Statystycznie znaczące różnice zostały wyróżnione **pogrubieniem**.

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

Wiele osób w krajach prawosławnych wiąże kobiety z tradycyjnymi rolami

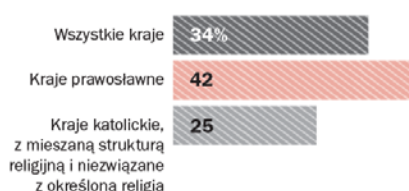
Ludzie w krajach z większością prawosławną częściej niż osoby w innych krajach regionu mają tradycyjne poglądy dotyczące ról płciowych, takie jak opinie, że społecznym obowiązkiem kobiety jest rodzenie dzieci, a żona jest zobowiązana do posłuszeństwa mężowi.

Co za tym idzie, mniej więcej czterech na dziesięciu dorosłych w krajach z większością prawosławną twierdzi, że przy wysokim bezrobociu mężczyźni powinni mieć większe prawo do pracy. W ośmiu krajach nieprawosławnych objętych badaniem odsetek osób wyznających takie poglądy waha się od 19% w Estonii do 39% w Bośni.

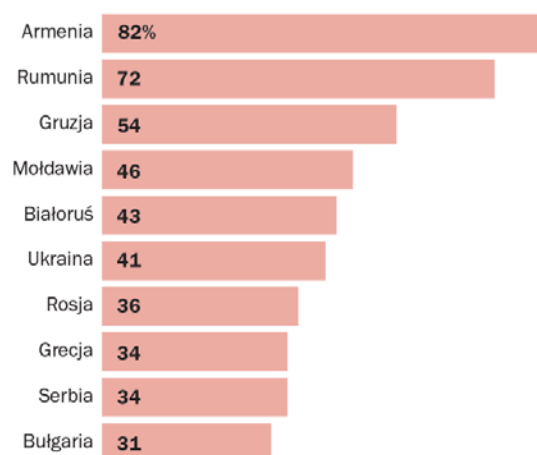
W krajach z większością prawosławną więcej osób wyraża tradycyjne poglądy na normy płci kulturowej w małżeństwie

Odsetek respondentów, którzy raczej/zdecydowanie zgadzają się ze stwierdzeniem, że „żona musi być zawsze posłuszna swojemu mężowi”

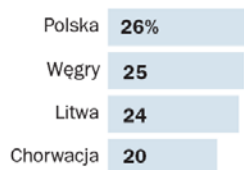
Mediany z wyników w krajach objętych ankietą

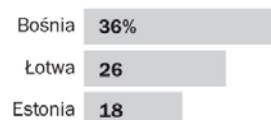
Wśród osób w krajach z większością prawosławną

Wśród osób w krajach z większością katolicką

Wśród osób w krajach z mieszaną strukturą religijną

Wśród osób w krajach z większością bez przynależności religijnej

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”. „Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

Regionalny wpływ Moskwy

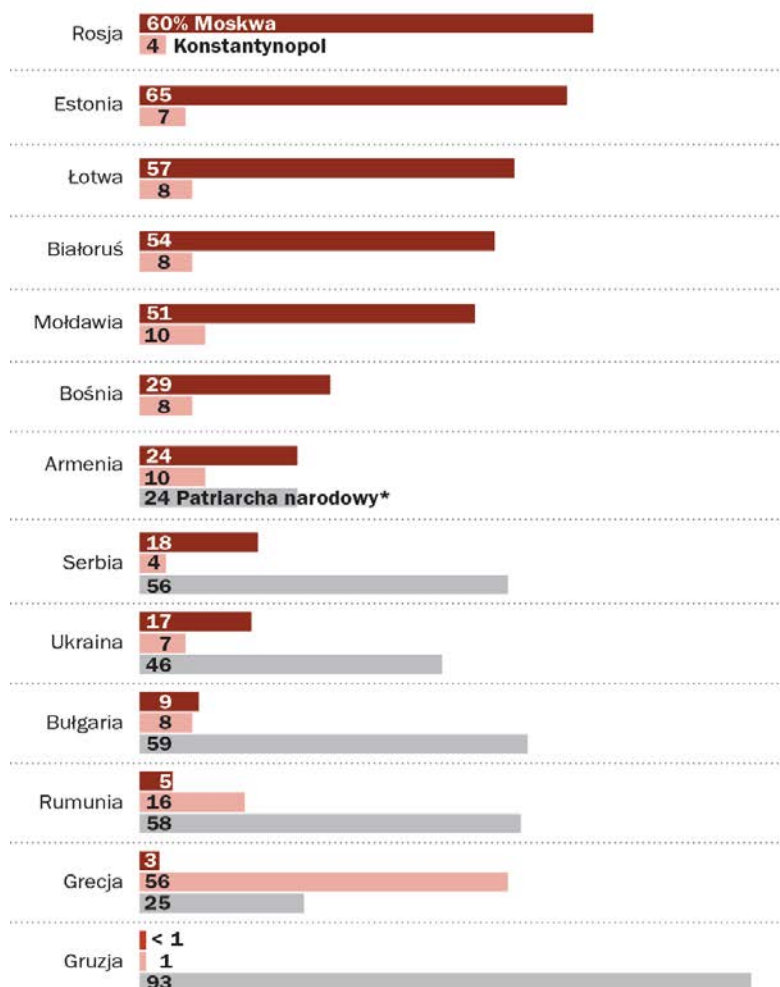
Wiele osób uważa patriarchę Moskwy za najwyższą władzę Cerkwi prawosławnej

Wielu prawosławnych chrześcijan w regionie zwraca się ku Rosji w poszukiwaniu przywództwa religijnego. Choć w prawosławiu nie ma centralnego ośrodka władzy przypominającego papieża w katolicyzmie, patriarcha Konstantynopola Bartłomiej I często jest nazywany „pierwszym wśród równych” (łac. *primus inter pares*) ze względu na duchowe przywództwo nad greckim Kościołem prawosławnym i innymi wyznawcami prawosławia na świecie.¹² Grecja jest jednak jedynym krajem objętym badaniem, w którym większość prawosławnych wskazała patriarchę Konstantynopola jako najwyższy autorytet prawosławia.

Nawet poza Rosją znaczny odsetek prawosławnych uznaje patriarchę Moskwy (obecnie Kirięła) za najwyższą władzę Cerkwi prawosławnej. Dotyczy to nie tylko co najmniej połowy respondentów w Estonii i na Łotwie, gdzie około trzy czwarte prawosławnych to

Silniejsze poparcie dla patriarchy Moskwy niż patriarchy Konstantynopola

Odsetek chrześcijan prawosławnych, którzy wskazali, że uznają patriarchę _____ za najwyższy autorytet Kościoła prawosławnego

* W Armenii, Gruzji, Serbii, Rumunii, Bułgarii i Grecji wielu respondentów z własnej inicjatywy wskazało patriarchę narodowego jako najwyższy autorytet Kościoła prawosławnego. Na Ukrainie respondenci mogli również wybrać odpowiedź „patriarcha Kijowa”, a wielu z nich podało także z własnej woli odpowiedź „metropolita kijowski i całej Ukrainy”. Odpowiedzi te zostały połączone. Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”. „Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

¹² Zob. m.in. Wunner, Bill. 27 sierpnia 2010 r. „The last Orthodox patriarch in Turkey?” CNN. Zob. również: Roudometof, Victor, Alexander Agadjanian i Jerry Pankhurst (red.): „Eastern Orthodoxy in a Global Age: Tradition Faces the 21st Century”.

etniczni Rosjanie, ale także Białorusi i Mołdawii, w której przeważająca większość prawosławnych *nie* określa się jako etniczni Rosjanie.

W krajach takich jak Armenia, Serbia i Ukraina wielu ludzi uważa patriarchów narodowych za główne autorytety religijne. Nawet jednak w tych państwach mniej więcej co szósty prawosławny twierdzi, że zwierzchnikiem Cerkwi jest patriarcha Moskwy, i to mimo faktu, że przeważająca większość wyznawców prawosławia w tych krajach nie określa się jako etniczni Rosjanie lub członkowie *rosyjskiej* Cerkwi prawosławnej.

Czy Rosja powinna chronić prawosławnych poza swoimi granicami?

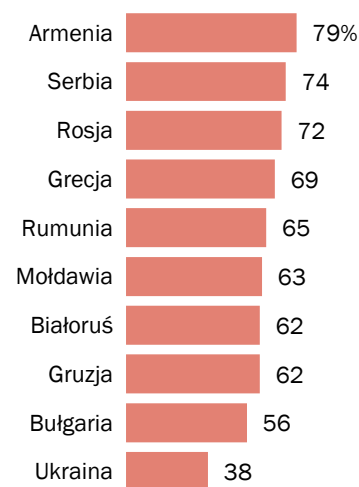
Rosja — oprócz tego, że ma największą populację prawosławną na świecie (ponad 100 mln osób) — odgrywa centralną rolę kulturową i geopolityczną w regionie. We wszystkich poza jednym krajach z ponad połową ludności prawosławnej większość dorosłych zgadza się, że Rosja ma obowiązek chronić prawosławnych poza swoimi granicami.

Jedynym wyjątkiem jest Ukraina, która w 2014 roku utraciła faktyczną kontrolę nad Krymem na rzecz Rosji i pozostaje w konflikcie z prorosyjskimi separatystami na wschodzie kraju. Mimo to nawet poza terytorium objętym konfliktem przeszło jedna trzecia dorosłych Ukraińców (38%) uważa, że obowiązkiem Rosji jest ochrona wyznawców prawosławia w innych krajach. (Szczegółowe objaśnienie podziałów narodowościowych i religijnych na Ukrainie przedstawiono na stronie 34).

Rosjanie ogólnie akceptują tę rolę — 72% z nich zgadza się, że ich kraj ma obowiązek chronić prawosławnych w innych państwach. Poczucie odpowiedzialności narodowej lub związku z wyznawcami prawosławia poza Rosją niekoniecznie jednak rozciąga się na poziom prywatny. Tylko 44% prawosławnych w Rosji twierdzi, że odczuwają silną więź z innymi prawosławnymi na świecie, a 54% podaje, że czują szczególną *osobistą* odpowiedzialność za wspieranie współwyznawców.

W krajach z większością prawosławną większe poparcie dla ochrony prawosławnych chrześcijan przez Rosję

Odsetek respondentów, którzy uważają, że „Rosja ma obowiązek chronić prawosławnych poza swoimi granicami”

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.
„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

Etniczni Rosjanie uważają, że Rosja ma obowiązek chronić prawosławnych poza swoimi granicami

W ramach badania zapytano również respondentów, czy Rosja ma obowiązek chronić *etnicznych* Rosjan poza swoimi granicami.¹³

Mniejszościowe populacje etnicznych Rosjan zamieszkują wiele byłych republik radzieckich. Na przykład 31% dorosłych objętych badaniem na Łotwie uznaje siebie za etnicznych Rosjan. Odsetek ten wynosi od 25% w Estonii do 8% na Ukrainie.¹⁴ Większość etnicznych Rosjan w tych krajach identyfikuje się jako prawosławni. We wszystkich trzech krajach wyraźna większość etnicznych Rosjan zgadza się, że Rosja ma obowiązek ich ochrony.

Rosjanie ogólnie akceptują tę rolę. Aż 77% z nich zgadza się, że Rosja ma obowiązek chronić etnicznych Rosjan mieszkających w innych państwach.

W innych objętych badaniem krajach z większością prawosławną nie więcej niż 6% wszystkich respondentów przyznaje się do rosyjskiej tożsamości etnicznej. Niezależnie od tego w niektórych miejscach istotna większość zgadza się, że obowiązkiem Rosji jest ochrona etnicznych Rosjan żyjących poza ojczyzną, w tym 86% respondentów w Serbii i 62% badanych w Gruzji. W tym przypadku odsetek zwolenników takiego poglądu na Ukrainie również jest niższy (38%).

Etniczni Rosjanie zgadzają się, że Rosja ma obowiązek ich ochrony

Odsetek etnicznych Rosjan, którzy zgadzają/nie zgadzają się ze stwierdzeniem, że Rosja ma obowiązek chronić etnicznych Rosjan poza swoimi granicami

Wśród etnicznych Rosjan w poszczególnych krajach...	Zgadza się	Nie zgadza się
Estonia	76%	16%
Łotwa	70	23
Ukraina	63	30
Rosja (całość populacji)	77	13

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.
„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

¹³ W chwili rozpadu Związku Radzieckiego poza jego granicami mieszkało około 25 mln etnicznych Rosjan. W czasach radzieckich wielu obywateli przeniosło się do krajów bałtyckich w poszukiwaniu wyższego poziomu życia lub na południe, by znaleźć cieplejszy klimat. Czasami rząd zachęcał lub zmuszał Rosjan do osiedlenia się w innych republikach ze względów politycznych – aby ich wygnać lub wykorzystać jako wykwalifikowaną siłę roboczą w przemyśle. Po upadku ZSRR ludzie ci i inni etniczni Rosjanie zamieszkujący były republiki radzieckie nie mieli już wcześniejszych formalnych związków z Rosją, żyjąc we własnych krajach na prawach mniejszości narodowej. Zob. Moya Flynn. 2004. „Migrant Resettlement in the Russian Federation: Reconstructing Homes and Homelands”. Zob. również: Pål Kolstø. 1993. „The New Russian Diaspora: Minority Protection in the Soviet Successor States”. *Journal of Peace Research*.

¹⁴ Choć 8% wszystkich respondentów na Ukrainie uważa siebie za etnicznych Rosjan, wartość ta jest zapewne niedoszacowana, jako że trzy regiony na wschodzie kraju ze względnie dużą populacją Rosjan (obwody ługański, doniecki i krymski) nie zostały objęte badaniem ze względów bezpieczeństwa.

Pasek boczny: Ukraina rozdarta między Wschodem a Zachodem

Wyniki nowego badania wskazują na podział między wschodem a zachodem Ukrainy. Siedmiu na dziesięciu dorosłych (69%) na zachodniej Ukrainie twierdzi, że w interesie ich kraju jest bliska współpraca ze Stanami Zjednoczonymi i innymi zachodnimi mocarstwami, a wśród mieszkańców wschodniej Ukrainy odsetek ten wynosi 53%. Natomiast dorośli na zachodzie Ukrainy w porównaniu z dorosłymi we wschodniej części kraju są mniej skłonni dostrzec konflikt między ukraińskimi „tradycyjnymi wartościami” a wartościami Zachodu.

Z kolei Ukraińcy na wschodzie kraju częściej preferują silną pozycję Rosji na świecie. Mieszkańcy wschodniej Ukrainy są bardziej niż Ukraińcy na zachodzie skłonni zgodzić się, że „silna Rosja jest niezbędna, żeby stanowić przeciwwagę dla wpływów Zachodu” (29% w porównaniu z 17%). Co więcej, ponad połowa dorosłych na wschodzie kraju (54%) uważa że Rosja ma obowiązek chronić etnicznych Rosjan poza swoimi granicami. Taki sam pogląd wyraża zaledwie co czwarty dorosły na zachodniej Ukrainie.

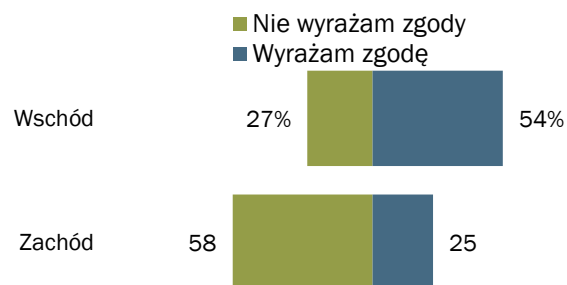
Wyniki badania pokazują również znaczne różnice religijne między mieszkańcami obu części ukraińskiego państwa. Na przykład mieszkańcy zachodniej Ukrainy częściej niż ludzie na wschodzie kraju co tydzień chodzą do kościoła lub cerkwi, uważają, że religia jest bardzo ważna w ich życiu i wierzą w Boga. Ponadto prawie wszyscy ukraińscy katolicy mieszkają w zachodniej części kraju i jest tam również większa niż na wschodzie populacja prawosławnych, którzy identyfikują się z patriarchatem kijowskim. Nawet po uwzględnieniu różnic religijnych analiza statystyczna wyników badania wskazuje, że miejsce zamieszkania Ukraińców (wschód lub zachód kraju) silnie determinuje ich nastawienie do Rosji i Zachodu (silniej niż związek z religią, pochodzenie etniczne, wiek, płeć lub wykształcenie).

Podobny, choć bardziej polityczny podział uwidocznił się podczas [badania przeprowadzonego w 2015 roku na Ukrainie](#) przez Centrum Badawcze Pew, którego wyniki wykazały, że o [przemoc na wschodzie Ukrainy](#) obwinia Rosję 56% Ukraińców mieszkających na zachodzie kraju i tylko 33% mieszkańców wschodniej części państwa.

Ze względu na niebezpieczną sytuację na wschodzie Ukrainy z ankiety w 2015 r. i obecnego badania wykluczono będące przedmiotem konfliktu obwody ługański i doniecki oraz Krym. Badania objęły około 80% łącznej populacji Ukrainy, co umożliwia analizę różnic między wschodem a zachodem kraju.

Więcej dorosłych na wschodzie niż zachodzie Ukrainy oczekuje od Rosji ochrony etnicznych Rosjan

Odsetek respondentów w poszczególnych regionach Ukrainy, którzy uważają, że „Rosja ma obowiązek chronić etnicznych Rosjan poza swoimi granicami”

Uwaga: Nie pokazano odpowiedzi „Nie wiem” ani odmów odpowiedzi.

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

Podziały regionalne na Ukrainie

Większość respondentów w regionie uważa, że w interesie ich kraju jest bliska współpraca z USA i innymi mocarstwami zachodnimi

Ludzie w państwach z większością prawosławną częściej uważają Rosję za ważny bufor chroniący przed Zachodem, a większość w tych krajach (z wyjątkiem Ukrainy) twierdzi, że „silna Rosja jest niezbędna, żeby stanowić przeciwwagę dla wpływów Zachodu”. Nawet w Grecji, państwie członkowskim Unii Europejskiej, 70% respondentów zgadza się, że silna Rosja jest niezbędna jako przeciwwaga dla Zachodu.

Ten pogląd w znacznie mniejszym stopniu występuje w krajach regionu z większością katolicką oraz o mieszanej strukturze religijnej.

Jednocześnie większość respondentów w przeważającej liczbie krajów objętych badaniem – prawosławnych i innych – uważa również, że w interesie ich kraju jest bliska współpraca z USA i innymi zachodnimi potęgami.

Ludzie w krajach z większością prawosławną mają bardziej pozytywną opinię o gospodarczych wpływach Rosji w regionie. W państwach tych większy niż gdzie indziej odsetek respondentów twierdzi, że rosyjskie firmy mają dobry wpływ na sytuację w ich kraju. Ponadto w około połowie krajów prawosławnych objętych badaniem opinię, że dobry wpływ na sytuację wewnętrzną mają firmy amerykańskie, wyraża mniejszy

W przeważającej części państw z większością prawosławną Rosja jest postrzegana jako bufor chroniący przed Zachodem

Odsetek respondentów, którzy całkowicie/w większości zgadzają się ze stwierdzeniem, że...

	Silna Rosja jest niezbędna, żeby stanowić przeciwwagę dla wpływów Zachodu	W interesie naszego państwa leży bliska współpraca z USA i innymi mocarstwami zachodnimi	Różnica
Większość prawosławna			
Rosja	85%	55%	+30
Białoruś	76	56	+20
Serbia	80	61	+19
Armenia	83	66	+17
Bułgaria	56	48	+8
Grecja	70	62	+8
Mołdawia	61	54	+7
Gruzja	52	69	-17
Rumunia	52	82	-30
Ukraina	22	62	-40
Większość katolicka			
Chorwacja	50%	68%	-18
Węgry	44	63	-19
Polska	34	71	-37
Litwa	34	74	-40
Mieszana struktura religijna			
Bośnia	55%	66%	-11
Łotwa	40	61	-21
Estonia	34	72	-38
Większość bezwyznaniowa			
Rep. Czeska	49%	67%	-18

Uwaga: Wszystkie różnice są statystycznie znaczące. Dane uwzględniają tylko odpowiedzi „Zdecydowanie się zgadzam” i „Raczej się zgadzam”.

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

odsetek badanych niż w przypadku przedsiębiorstw rosyjskich. Tylko w dwóch krajach prawosławnych (na Ukrainie i w Rumunii) więcej dorosłych pozytywnie ocenia firmy amerykańskie, a nie rosyjskie.

W Estonii i na Łotwie większość (odpowiednio 71% i 64%) respondentów uznających siebie za etnicznych Rosjan zgadza się ze stwierdzeniem, że silna Rosja jest niezbędna, żeby stanowić przeciwwagę dla wpływów Zachodu. Dla kontrastu wśród pozostałych populacji tych państw duży odsetek ma pogląd przeciwny. W Estonii 70% respondentów, którzy identyfikują się z innymi grupami etnicznymi, *nie zgadza się* ze stwierdzeniem, że silna Rosja jest niezbędna jako przeciwwaga dla wpływów Zachodu. Tak samo uważa 51% Łotyszy o innych przynależnościach etnicznych. (Tylko 29% Łotyszy, którzy nie są etnicznymi Rosjanami, zgadza się ze stwierdzeniem, że silna Rosja jest niezbędna, żeby stanowić przeciwwagę dla wpływów Zachodu, natomiast 20% nie zajmuje jednoznacznego stanowiska w tej sprawie). Na Ukrainie etniczni Rosjanie mniej więcej dwukrotnie częściej niż etniczni Ukraińcy zgadzają się ze stwierdzeniem, że silna Rosja jest niezbędna, aby być przeciwwagą dla Zachodu, choć ci pierwsi są jednoznacznie podzieleni w tej kwestii (42% zgadza się, 41% nie zgadza się).

Ukraina to również jedyne państwo objęte badaniem, w którym etniczni Rosjanie równie często jak w przypadku firm rosyjskich twierdzą, że przedsiębiorstwa amerykańskie mają dobry wpływ na ich kraj. W Estonii i na Łotwie etniczni Rosjanie są o wiele bardziej skłonni pozytywnie oceniać wpływ firm rosyjskich, a nie amerykańskich.

Zderzenie kultur z Zachodem

Tęsknota za silną Rosją może w części wynikać z postrzeganych rozbieżności między wartościami Wschodu i Zachodu. W całym regionie ludzie w krajach z większością prawosławną częściej niż respondenci w krajach w większości katolickich zgadzają się ze stwierdzeniem, że „istnieje konflikt między tradycyjnymi wartościami naszego państwa a wartościami Zachodu”. Respondenci, którzy zgadzają się z tym stwierdzeniem, częściej niż z przeciwnym zdaniem uważają, że silna Rosja jest niezbędna, żeby stanowić przeciwwagę dla wpływów Zachodu.¹⁵

Wsparcie dla Rosji jako bufora chroniącego przed Zachodem jest bardziej powszechne wśród osób, które dostrzegają konflikt wartości z krajami zachodnimi

Odsetek respondentów zgadzających się ze stwierdzeniem, że silna Rosja jest niezbędna do zrównoważenia wpływów Zachodu, wśród osób, które...

	Zgadzają się, że istnieje konflikt wartości z krajami Zachodu	Nie zgadzają się, że istnieje konflikt wartości z krajami Zachodu	Różnica
Rumunia	68%	38%	+30
Mołdawia	71	47	+24
Polska	46	22	+24
Ukraina	38	14	+24
Bośnia	65	43	+22
Chorwacja	66	44	+22
Republika Czeska	62	40	+22
Gruzja	60	38	+22
Serbia	86	66	+20
Estonia	48	29	+19
Węgry	58	40	+18
Rosja	91	75	+16
Litwa	44	29	+15
Grecja	77	63	+14
Białoruś	84	71	+13
Bułgaria	68	58	+10
Łotwa	48	38	+10
Armenia	86	78	+8

Uwaga: Wszystkie różnice są statystycznie znaczące. Dane uwzględniają tylko odpowiedzi „Zdecydowanie się zgadzam / nie zgadzam” i „Raczej się zgadzam / nie zgadzam”.

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.
„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

¹⁵ Analiza regresji wykazuje, że nawet przy uwzględnieniu takich cech, jak wiek, płeć, wykształcenie, rosyjska tożsamość etniczna, intensywność praktyk religijnych i kraj zamieszkania, występuje silna korelacja między przekonaniem, że istnieje konflikt wartości między Zachodem i prawosławiem, a poglądem, że silna Rosja jest niezbędna, by stanowić przeciwwagę dla wpływów Zachodu.

Wielu ludzi w byłych republikach Związku Radzieckiego żałuje jego rozpadu

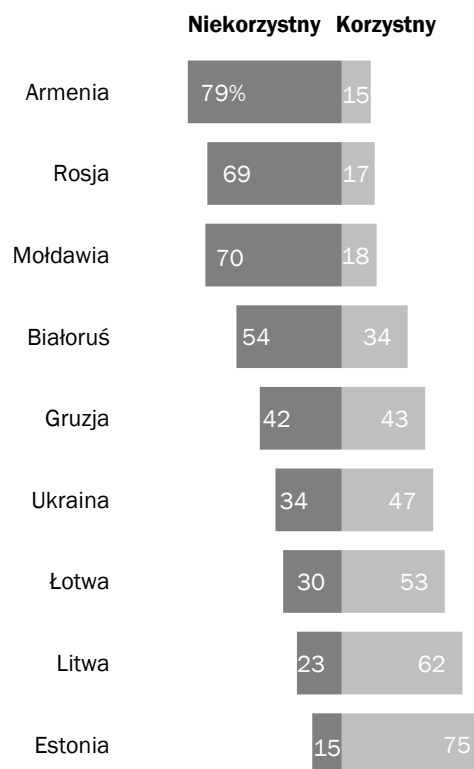
W byłych republikach Związku Radzieckiego z wyjątkiem państw bałtyckich istnieje silna nuta nostalgii za ZSRR. Przykładowo większości w Mołdawii i Armenii twierdzą, że rozpad tego komunistycznego imperium w 1991 roku był niekorzystny dla ich kraju. Nawet na Ukrainie, gdzie trwa konflikt zbrojny z prorosyjskimi separatystami, taką opinię wyraża 34% respondentów.

Dla kontrastu w krajach bałtyckich — w Estonii, na Litwie i na Łotwie — bardziej rozpowszechniony jest pogląd, że upadek ZSRR był korzystnym wydarzeniem. (Pytanie zadano tylko w państwach, które w przeszłości były częścią Związku Radzieckiego).

W prawie wszystkich krajach dorośli powyżej 50. roku życia (czyli ci, którzy dorastali w czasach radzieckich) częściej niż młodzi dorośli twierdzą, że rozpad Związku Radzieckiego był niekorzystny dla ich państwa. Przynależność etniczna również ma znaczenie: etniczni Rosjanie na Ukrainie, Łotwie i w Estonii w większym stopniu niż ludzie o innych przynależnościach etnicznych w tych krajach uważają, że rozpad ZSRR był niekorzystny. Na Łotwie 53% etnicznych Rosjan odpowiedziało, że upadek Związku Radzieckiego był niekorzystny, podczas gdy w przypadku ogółu mieszkańców Łotwy odsetek ten wynosi 20%.

Rozpad ZSRR jest postrzegany jako korzystny w krajach bałtyckich i niekorzystny w większości byłych republik radzieckich objętych badaniem

Odsetek respondentów, którzy uważają, że rozpad Związku Radzieckiego był korzystny/niekorzystny dla ich kraju...

Uwaga: Dane dotyczące Ukrainy i Rosji pochodzą z badania „Global Attitudes” Centrum Badawczego Pew z wiosny 2015 roku. Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”. „Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

Nostalgę za czasami radzieckimi można również dostrzec w odpowiedziach respondentów dotyczących dwóch przywódców politycznych — Józefa Stalina (który rządził w latach 1924–1953) i Michaiła Gorbaczowa (sekretarza generalnego partii komunistycznej w latach 1985–1991). Żaden z nich nie ma pozytywnej opinii w całym regionie. W kilku jednak byłych republikach ZSRR — między innymi w Rosji i ojczyźnie Stalina, Gruzji — więcej osób ma pozytywne zdanie o Stalinie niż o Gorbaczowie. Jednocześnie Gorbaczow jest bardziej pozytywnie oceniany w krajach bałtyckich, a także w Polsce, na Węgrzech, w Chorwacji i Czechach.

Ludzie w Gruzji, Rosji, Armenii i Mołdawii częściej mają pozytywną opinię o Stalinie niż o Gorbaczowie

Odsetek respondentów, którzy uważają, że _____ odegrał bardzo/raczej pozytywną rolę w historii

	Stalin	Gorbaczow	Różnica
Wyższy odsetek pozytywnych ocen Stalina			
Gruzja	57%	18%	+39
Rosja	58	22	+36
Armenia	38	13	+25
Mołdawia	36	24	+12
Serbia	25	20	+5

Zbliżone odsetki pozytywnych ocen Stalina i Gorbaczowa

Bułgaria	33%	32%	+1
----------	-----	-----	----

Wyższy odsetek pozytywnych ocen Gorbaczowa

Estonia	9%	56%	-47
Węgry	9	54	-45
Polska	6	51	-45
Republika Czeska	11	53	-42
Litwa	8	48	-40
Chorwacja	7	46	-39
Łotwa	11	39	-28
Rumunia	29	47	-18
Białoruś	26	36	-10
Grecja	16	25	-9
Bośnia	14	22	-8
Ukraina	16	22	-6

Uwaga: Statystycznie znaczące różnice zostały wyróżnione **pogrubieniem**.

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

Wielu ludzi wyraża wątpliwość, czy demokracja jest najlepszą formą rządów

Po upadku „żelaznej kurtyny” i rozpadzie ZSRR w Europie Środkowo-Wschodniej szybko rozprzestrzeniły się zachodnie modele rządów demokratycznych i gospodarki rynkowej. W ramach innych badań Centrum Badawcze Pew udokumentowało szeroki zakres publicznych reakcji na [zmiany polityczno-gospodarcze w latach 1991–2009](#). Nowe badanie również wykazało, że wielu mieszkańców regionu ma wątpliwości dotyczące demokracji.

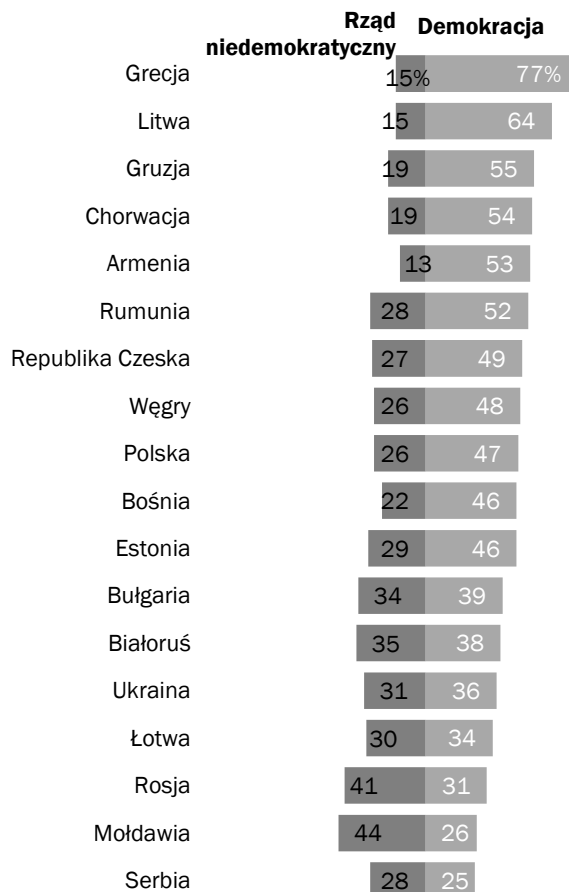
Choć w 11 z 18 państw objętych badaniem dominuje pogląd, że demokracja jest lepsza niż inne formy rządów, tylko w dwóch krajach – w Grecji (77%) i na Litwie (64%) – taką opinię wyraża *większość* respondentów.

W wielu krajach Europy Środkowo-Wschodniej znaczna część opinii obywateli, między innymi co najmniej 1/3 dorosłych w Bułgarii, na Białorusi, w Rosji i Mołdawii, twierdzi, że w niektórych przypadkach rząd niedemokratyczny może być lepszy.

Przy tym pytaniu dostępna była trzecia odpowiedź do wyboru: „dla osoby takiej jak ja nie ma znaczenia, jaki mamy rząd”. Duża część respondentów w wielu państwach również ma taki pogląd, m.in. 43% w Serbii, 32% w Armenii i co piąty Rosjanin (20%).

Brak zgody w regionie, czy demokracja jest lepsza niż inne formy rządów

Odsetek respondentów, którzy uważają, że demokracja jest lepsza niż każda inna forma rządów/w niektórych okolicznościach lepszy może być rząd niedemokratyczny

Uwaga: Poza tymi odpowiedziami respondenci mogli również wybrać trzecią opcję: „dla osoby takiej jak ja nie ma znaczenia, jaki mamy rząd”. Pełne wyniki przedstawiono powyżej.

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

W krajach prawosławnych więcej ludzi popiera udział Kościoła w życiu publicznym

Ludzie w krajach z większością prawosławną częściej niż w innych państwach regionu twierdzą, że ich rządy powinny wspierać upowszechnianie wartości i przekonań religijnych oraz zapewnić finansowanie dominujących kościołów narodowych.

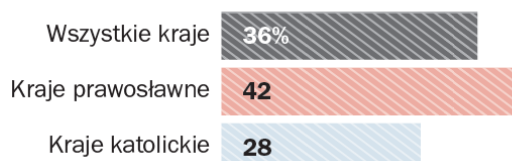
Co najmniej jedna trzecia respondentów w krajach prawosławnych, w tym większość w Armenii (59%) i mniej więcej połowa w Gruzji (52%), uważa, że ich rządy powinny wspierać upowszechnianie wartości i przekonań religijnych. Poparcie dla takich działań rządu jest znacznie niższe w większości krajów katolickich. W Polsce, Chorwacji i na Węgrzech większości twierdzą, że religia powinna być oddzielona od polityki państwowej.

Ponadto mimo że względnie niewiele osób w państwach regionu z większością prawosławną podaje, że co

Więcej osób w krajach z większością prawosławną uważa, że rządy powinny wspierać rozpowszechnianie wartości religijnych

Odsetek respondentów, którzy uważają, że polityka rządu powinna wspierać rozpowszechnianie wartości religijnych i wierzeń w ich kraju

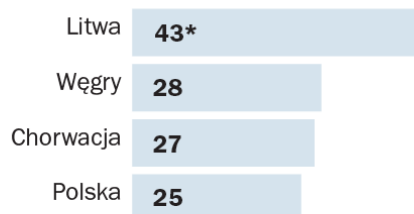
Mediany z wyników w krajach objętych ankietą

Wśród osób w krajach z większością prawosławną

Wśród osób w krajach z większością katolicką

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.
„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

tydzień chodzi do kościoła lub cerkwi, znacznie większy odsetek uważa, iż narodowa Cerkiew powinna być finansowana przez rząd. Na przykład w Rosji 50% respondentów twierdzi, że rosyjska Cerkiew prawosławna powinna otrzymywać finansowanie od państwa, choć tylko 7% Rosjan deklaruje, że co tydzień uczestniczy w obrzędach. Podobnie 58% Serbów uważa, że serbska Cerkiew powinna otrzymywać środki z budżetu państwa, przy czym tylko 7% co tydzień uczęszcza na nabożeństwa.

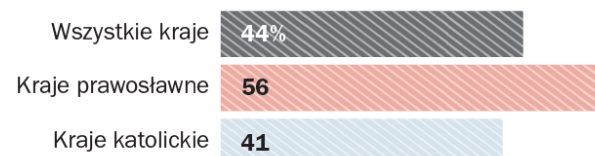
Dla porównania około 1/4 Polaków (28%) i czterech na dziesięciu dorosłych w Chorwacji, na Litwie i Węgrzech — są to kraje w większości katolickie — wspiera finansowanie Kościoła przez rząd.

W kilku państwach z większością prawosławną lub katolicką ludzie, którzy *nie* identyfikują się z dominującą religią (prawosławiem lub katolicyzmem), w mniejszym stopniu popierają upowszechnianie przez rząd wartości i przekonań

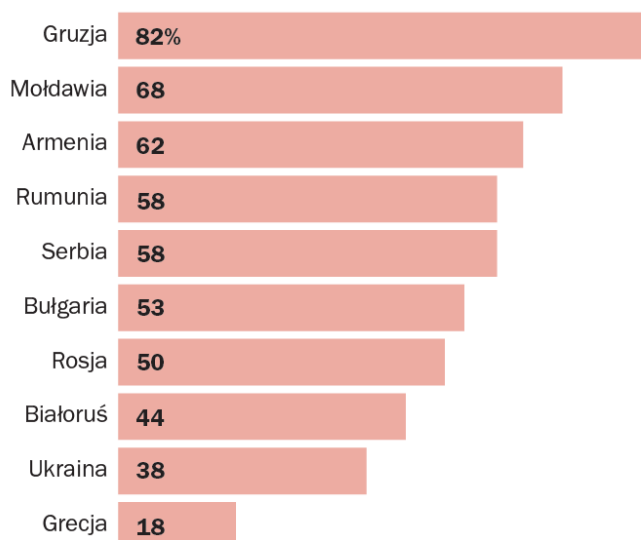
Większe poparcie dla publicznego finansowania kościoła w krajach z większością prawosławną

Odsetek respondentów, którzy uważają, że narodowy kościół powinien otrzymywać wsparcie finansowe od rządu

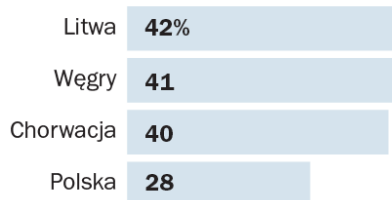
Mediany z wyników w krajach objętych ankietą

Wśród osób w krajach z większością prawosławną

Wśród osób w krajach z większością katolicką

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.
„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

religijnych oraz finansowanie Kościoła ze środków publicznych. Choćby na Węgrzech zaledwie 19% dorosłych niezwiązanych z żadną religią uważa, że rząd powinien finansować Kościół katolicki, podczas gdy w przypadku katolików odsetek ten wynosi 51%.

W niektórych jednak przypadkach członkowie mniejszości religijnych prawie tak samo często jak członkowie większości religijnych twierdzą, że rząd powinien wspierać finansowo dominujące wyznanie. Przykładowo w Rosji 50% muzułmanów i 56% prawosławnych uważa, iż rosyjska Cerkiew prawosławna powinna być finansowana przez państwo.

Poglądy na społeczeństwa zróżnicowane i homogeniczne

Mieszane opinie na temat tego, czy lepsze jest społeczeństwo zróżnicowane, czy homogeniczne

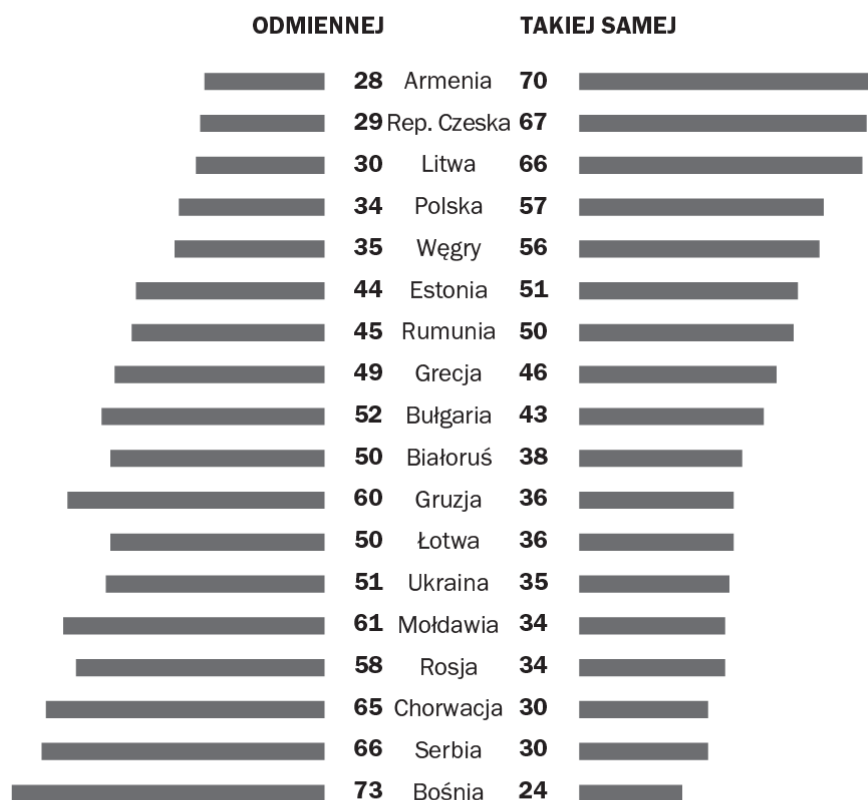
W ramach badania sondowano również poglądy na temat różnorodności religijnej i etnicznej. Respondenci zostali poproszeni o wybranie jednego z dwóch stwierdzeń: „Lepiej jest dla nas, jeśli społeczeństwo składa się z ludzi różnych narodowości, wyznań i kultur” lub „Lepiej jest dla nas, jeśli społeczeństwo składa się z ludzi tej samej narodowości, którzy mają to samo wyznanie i kulturę”.

Odpowiedzi znacznie się różnią w poszczególnych krajach regionu — znaczne większości w krajach byłej Jugosławii (Bośni, Serbii i Chorwacji), które na początku lat 90. XX wieku stoczyły narodowościowo-religijną wojnę domową, uważają, że wielokulturowe społeczeństwo jest lepsze.

Muzułmanie częściej niż prawosławni i katolicy w regionie pozytywnie oceniają społeczeństwo wielokulturowe.

Brak regionalnej zgody co do tego, czy ludziom lepiej się żyje w zróżnicowanym, czy też homogenicznym społeczeństwie

Odsetek respondentów, którzy uważają, że, lepiej jest, gdy społeczeństwo składa się z ludzi o _____ narodowości, religii i kulturze

Uwaga: Nie pokazano odpowiedzi „Nie wiem” ani odmów odpowiedzi.

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

Różne stopnie akceptacji wśród katolików, prawosławnych i innych grup

Poza pomiarem ogólnego nastawienia do różnorodności i pluralizmu badanie dotyczyło również opinii na temat konkretnych grup religijnych i etnicznych w regionie. Na przykład: jak postrzegają się nawzajem dwie największe grupy religijne w regionie, prawosławni i katolicy?

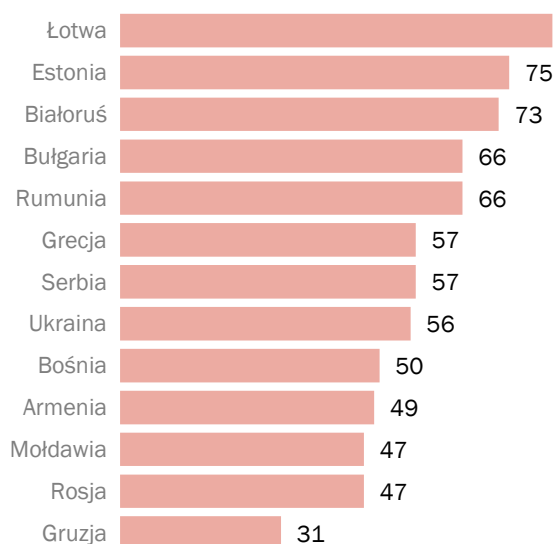
Przede wszystkim wielu przedstawicieli obu chrześcijańskich tradycji twierdzi, że mają one wiele wspólnego. Wielka schizma wschodnia miała jednak miejsce prawie 1000 lat temu (tradycyjnie przyjmuje się, stało się to w roku 1054 po okresie narastającego schładzania stosunków między patriarchatami Wschodu a Kościołem rzymskim). Niektórzy współcześni przywódcy prawosławni odrzucają koncepcję zjednoczenia z Kościołem rzymsko-katolickim, wyrażając obawy, że liberalne wartości Zachodu wyrugują wartości prawosławne.

Obecnie niewielu prawosławnych w regionie uważa, że oba odłamy ponownie powinny stać się wspólnotą, w tym tylko 17% w Rosji i 19% respondentów w Gruzji pozytywnie oceniają ideę scalenia Cerkwi z Kościołem.

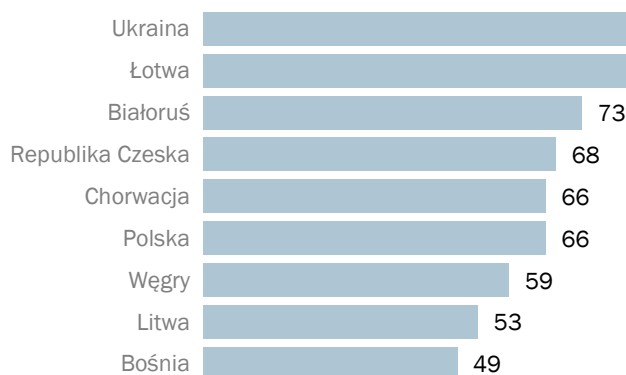
W krajach ze znacznymi populacjami katolików i prawosławnych ci pierwsi częściej preferują wspólnotę obu wyznań. Na przykład na Ukrainie około trzy czwarte

Wśród prawosławnych i katolików podobne wątpliwości co do akceptowania „innych” jako członków rodziny

Odsetek prawosławnych, którzy twierdzą, że zaakceptowaliby katolików jako członków rodziny...

Odsetek katolików, którzy twierdzą, że zaakceptowaliby prawosławnych jako członków rodziny...

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”. „Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

(74%) katolików popiera ponowne scalenie Kościoła rzymskiego i wschodniego. Pogląd ten wyznaje tylko jedna trzecia (34%) prawosławnych mieszkańców kraju. (Objaśnienie podziałów religijnych i etnicznych na Ukrainie przedstawiono na stronie 34).

W niektórych przypadkach podział między dwiema tradycjami chrześcijaństwa przebiega jeszcze głębiej. W ramach badania zapytano prawosławnych i katolików, czy byliby skłonni zaakceptować siebie wzajemnie jako współobywateli, sąsiadów lub członków rodziny. W przeważającej liczbie krajów znaczna większość w obu grupach stwierdziła, że zaakceptowałyby przedstawicieli drugiej grupy jako współobywateli i sąsiadów. Wyniki badania pokazują jednak u części prawosławnych i katolików przynajmniej umiarkowane wahanie przed zaakceptowaniem osób z drugiej grupy religijnej jako członków rodziny, z tym że katolicy wyrażają nieco większą akceptację niż prawosławni. Na Ukrainie, gdzie katolicy są mniejszością, rozdźwięk w tej kwestii jest szczególnie duży — 92% katolików zaakceptowałoby prawosławnych jako członków rodziny, natomiast znacznie mniejszy odsetek ukraińskich prawosławnych (56%) zaakceptowałoby w rodzinie katolika.

W badaniu zadano również podobne pytania na temat trzech innych grup religijnych lub etnicznych. Respondentów zapytano, czy zaakceptowałoby Żydów, muzułmanów i Romów jako obywateli ich kraju, sąsiadów i członków rodziny. Wyniki uzyskane na podstawie zestawu pytań o tzw. dystans społeczny sugerują, że ogólnie mniejszości te są mniej akceptowane w Europie Środkowo-Wschodniej.

Romowie (zwani również Cyganami, co jest uznawane za obraźliwe określenie) mają najniższy poziom akceptacji. W 18 krajach objętych badaniem mediana 57% respondentów twierdzi, że zaakceptowałoby Romów jako współobywateli. Jeszcze mniej uczestników odpowiedziało, że zaakceptowałoby Romów jako sąsiadów (mediana 37%) lub członków rodziny (mediana 19%). Katolicy i prawosławni w minimalnym stopniu różnią się pod względem poglądów na temat Romów.

W Europie Środkowo-Wschodniej mniejsza akceptacja dla Romów niż innych grup

Mediana respondentów we wszystkich krajach, którzy twierdzą, że zaakceptowałiby ____ jako...

	prawosławnych	katolików	Żydów	muzułmanów	Romów
członków rodziny	68%	65%	42%	27%	19%
sąsiadów	87	86	74	55	37
obywateli	89	89	80	65	57

Uwaga: respondentów zapytano o akceptację dla członków innych grup. Przykładowo respondenci prawosławni *nie* byli pytani o akceptację dla innych wyznawców prawosławia jako członków rodziny, sąsiadów lub obywateli.

Pytań o akceptację dla Romów nie zadawano na terenach, na których ankierzy mogli spodziewać się respondentów narodowości romskiej.

Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”.

„Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

Natomiast akceptacja dla Żydów jest większa niż dla muzułmanów. Występują jednak pewne różnice w nastawieniu głównych grup chrześcijańskich do tych mniejszości. Ogólnie katolicy wydają się częściej niż prawosławni akceptować Żydów jako członków rodziny.

Z drugiej strony prawosławni ogólnie w większym stopniu niż katolicy w regionie akceptują muzułmanów jako współobywateli i sąsiadów. Może to przynajmniej w części wynikać z faktu, że w krajach z dużymi populacjami ludności prawosławnej mieszka również немало muzułmanów. W przeważająco prawosławnej Rosji mieszka około 14 mln muzułmanów (jest to największa w regionie populacja wyznawców tej religii w liczbach bezwzględnych), zaś Bośnię zamieszkują duże grupy muzułmanów i prawosławnych, ale jest tam mniej katolików.

Większa akceptacja dla Żydów wśród katolików i dla muzułmanów wśród prawosławnych

Mediana respondentów we wszystkich krajach, którzy twierdzą, że zaakceptowaliby ____ jako...

	Żydów		muzułmanów		Romów	
	Wśród prawosławnych	Wśród katolików	Wśród prawosławnych	Wśród katolików	Wśród prawosławnych	Wśród katolików
członków rodziny	43%	56%	28%	15%	16%	18%
sąsiadów	75	75	62	39	35	32
obywateli ich kraju	84	82	68	43	58	58

Uwaga: obliczenia mediany uwzględniają tylko kraje z odpowiednio dużymi próbkami respondentów wyznania prawosławnego lub katolickiego. Pytań o akceptację dla Romów nie zadawano na terenach, na których ankietery mogli spodziewać się respondentów narodowości romskiej. Źródło: badanie prowadzone od czerwca 2015 r. do lipca 2016 r. w 18 krajach. Szczegółowe informacje podano w części „Metodologia”. „Wierzenia religijne i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej”

CENTRUM BADAWCZE PEW

W porównaniu z innymi krajami regionu ludzie w Gruzji i Armenii jednoznacznie wykazują niski poziom akceptacji dla przedstawicieli wszystkich trzech grup jako członków rodziny. Mniej więcej co czwarty respondent w Gruzji i Armenii odpowiedział, że zaakceptowałby Żyda jako członka rodziny. W tych państwach akceptacja dla muzułmanów jest jeszcze niższa — 16% gruzińskich prawosławnych twierdzi, że zaakceptowałoby muzułmańskiego członka rodziny (nawet mimo faktu, że 9% mieszkańców Gruzji wyznaje tę religię), zaś w przypadku Armenii odsetek ten wynosi zaledwie 5%.

Co dziesiąty mieszkaniec Gruzji i Armenii uważa, że zaakceptowałby Roma w rodzinie, zaś na przykład w Mołdawii jest to 30%, a w Rosji 18% respondentów.

Pasek boczny: Muzułmanie w krajach byłego bloku sowieckiego

Centrum Badawcze Pew przeprowadziło ankietę wśród muzułmanów w byłych republikach radzieckich – Azerbejdżanie, Kazachstanie, Kirgistanie, Rosji, Tadżykistanie i Uzbekistanie – oraz na Bałkanach (w Albanii, Bośni i Kosowie) w ramach [badania z 2012 roku](#) obejmującego muzułmanów w 40 państwach. Bośnię i Kosowo uwzględniono również w badaniu przeprowadzonym w 2016 roku.¹⁶

Badanie przeprowadzone w 2012 roku wykazało względnie niski poziom wiary i praktykowania wśród muzułmanów w krajach byłego bloku sowieckiego w porównaniu z muzułmanami w innych częściach świata.

Nie więcej niż połowa muzułmanów objętych badaniem w Rosji, na Bałkanach i w Azji Środkowej twierdzi, że religia jest bardzo ważna w ich życiu, natomiast wśród muzułmanów na Bliskim Wschodzie, w Azji Południowej, Południowo-Wschodniej i Afryce jest to znaczna większość. Zgodne z tym samym wzorcem mniejsza liczba muzułmanów w krajach byłego bloku radzieckiego twierdzi, że realizuje w praktyce podstawowe zasady wiary, takie jak poszczenie podczas świętego miesiąca ramadanu czy dawanie zakatu (przekazywanie części majątku potrzebującym). Jednocześnie znacznie mniej respondentów w większości krajów popiera wprowadzenie szariatów jako oficjalnego prawa na poziomie państwowym.

W obecnym badaniu uzyskano wystarczające do analizy próby muzułmanów w Bośni, Bułgarii, Gruzji, Kazachstanie i Rosji. Wyznawcy tej religii w Kazachstanie i Rosji w większości wykazują zbliżony poziom wiary religijnej i praktyk, jak w raporcie z 2012 roku. Brak danych z lat 90. XX wieku dotyczących nastawienia obywateli muzułmańskich utrudnia określenie skali odrodzenia religijnego, jakiego populacje te doświadczyły od upadku Związku Radzieckiego.

W porównaniu z chrześcijanami w Rosji, Kazachstanie i Bułgarii muzułmanie są ogólnie bardziej praktykujący – w tych krajach większy odsetek muzułmanów niż chrześcijan deklaruje „bardzo ważną” rolę religii w ich życiu, codzienne modlitwy i uczestniczenie w obrzędach religijnych co najmniej raz w tygodniu. W Gruzji jednak, gdzie odsetek praktykujących jest wyższy niż wśród ogółu ludności w innych krajach regionu, muzułmanie mniej więcej równie często jak chrześcijanie twierdzą, że co najmniej raz w tygodniu uczestniczą w obrzędach lub że religia jest dla nich „bardzo ważna”. Co więcej, wyznawcy islamu w Gruzji *rzadziej* niż chrześcijanie deklarują, że modlą się codziennie.

W Bośni o mieszanej strukturze religijnej muzułmanie praktykują w większym stopniu niż krajowe populacje prawosławnych i katolików, a ponadto w 2015 roku częściej niż w roku 2011 odpowiadają, że religia jest „bardzo ważna” w ich życiu.

¹⁶ Ogólne wyniki z Bośni i Kazachstanu przedstawiono w głównych wnioskach z badania. Kazachstan nie został jednak ujęty w analizie w niniejszym raporcie, ponieważ leży w Azji Środkowej, a nie Europie Środkowo-Wschodniej.